

กิตกและศัพท์

6.1 การแบ่งประเภทของศัพท์ที่สร้างจากธาตุ

ธาตุทั้งหมดในภาษาสันสกฤต นอกจากจะไขแจกเป็นกริยาอาชยาคชั้นหนึ่ง สอง และสามตามที่ไคกล่าวไปแล้ว ยังมีกรเปลี่ยนแปลงรูปเพื่อนำไปไขแจกตามแบบนามศัพท์ คือแจกโดยไขวิภคตินำมไคอีกควย หรือบางครั้งก็อาจกลายรูปเป็นอพิยศัพท์ (Indeclinable) ไป ศัพท์ที่สร้างขึ้นจากธาตุเหล่านี้มอยู่สองประเภท¹ คือ

6.1.1 ชนิดที่ลงปัจจยชั้นหนึ่ง (Primary Suffixes) อันเป็นปัจจยชนิดที่ไขต่อเข้ากับธาตุโดยตรง แบ่งเป็นสองประเภทเช่นกัน ปัจจยชนิดที่ไขมากในภาษาสันสกฤต เรียกว่า kṛtpratyaya หรือปัจจยกฤต คำว่ากฤตนี้ นักไวยากรณ์ในเมืองไทย ซึ่งคุ้นเคยกับภาษาบาลีมากกว่ามักจะเรียกว่ากิตก ในที่นี้จึงจะขอเรียกว่ากิตก ตามที่เคยชินอยู่โดยทั่วไป ส่วนปัจจยอีกชนิดหนึ่งเป็นชนิดที่ไขน้อย เรียกว่า unādi-pratyaya หรือ อุณจทิปัจจย

6.1.2 ชนิดที่ลงปัจจยชั้นที่สอง (Secondary Suffixes) ศัพท์ที่จะลงปัจจยชนิดนี้ไคจะตองลงปัจจยชั้นหนึ่งมาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ปัจจยชนิดนี้เรียกว่า tad-dhi-tapratyaya หรือปัจจยศัพท์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ การให้คำจำกัดความต่อไปนี้ เป็นของนักไวยากรณ์อินเดีย แต่ถาถือตามแนวของนักไวยากรณ์ตะวันตก ปัจจยชั้นหนึ่ง คือปัจจยที่นำมาประกอบกับตัวศัพท์เดิม ไม่ว่าตัวศัพท์นั้นจะเป็นประเภทกริยาหรือประเภทนามก็ตาม .

ในบรรดาคำที่สร้างจากธาตุทั้งปวง คำกิต्तก็มีจำนวนมากที่สุด กิต्तนี้แบ่งออกได้อีกเป็นสองชนิด คือ นามกิต्तและกริยากิต्त การสร้างกิต्तทั้งสองชนิดนี้สร้างโดยไวยากรณ์ต่าง ๆ ตามความหมายที่ต้องการ ลงให้แก่ธาตุที่เป็นธาตุมาแต่เดิม และอาจลงแก่นามศัพท์ที่นำมาใช้เป็นธาตุ (เรียกกันว่านามธาตุ) ก็ได้ โดยการทำให้เป็นคำกริยาชั้นที่หนึ่งเสียก่อน แม้แต่ลงแก่คำกริยาชั้นที่สองก็ได้ และบางที่ยังอาจลงแก่คำกริยาในผลการต่าง ๆ ได้อีกด้วย คำกริยาชั้นที่สองที่ไวยากรณ์กิต्तมากกว่าคำกริยาชั้นที่สองชนิดอื่น ๆ ได้แก่ คำกริยาการีต¹

กิต्तและศัพท์ส่วนใหญ่มักจะแจกด้วยวิภक्ति์นาม แต่มีกริยากิต्तอยู่ชนิดหนึ่งที่ไม่ต้องแจกวิภक्ति์ เรียกว่า อพยยกริยา ดังจะได้อธิบายต่อไป

6.2 นามกิต्त

นามกิต्त คือคำนามส่วนใหญ่ในภาษาสันสกฤต ซึ่งสร้างขึ้นมาจากธาตุโดยลงมัจฉัย นามกิต्त นามกิต्तเหล่านี้เมื่อนำมาใช้ในประโยคก็จะใช้อย่างคำนาม คือทำหน้าที่ประธาน กรรม และส่วนขยายอื่น ๆ อย่างที่คำนามพึงกระทำ หรือหากไม่เป็นคำนามก็เป็นคำคุณนามสำหรับขยายนาม ซึ่งทั้งสองสิ่งนี้ใกล้เคียงกันมากจนไม่อาจหาข้อจำกัดที่จะแบ่งได้อย่างแท้จริง แต่ไม่ว่าจะเป็นนามชนิดใดก็ตามเรียกว่านามกิต्तเช่นเดียวกัน

แม้นามกิต्तส่วนใหญ่จะสร้างจากธาตุ แต่มีนามกิต्तเป็นจำนวนมากที่สร้างจากคำกริยาชั้นที่สอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากคำกริยาการีต มัจฉัยที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ทั้งหมดล้วนเป็นมัจฉัยที่ไวยากรณ์สร้างนามกิต्तจากคำกริยาชั้นที่สองได้ ได้แก่ a; ā, ana, as ani, u, ti, tr, tnu, snu, uka, āku, ālu, tu² อย่างไรก็ตาม มัจฉัยเหล่านี้มิใช่ทุกตัวจะมีใช้ในสมัยมหากาพย์

¹ W.D. Whitney, Sanskrit Grammar (2d Indian ed., Delhi : Motilal Banarsidass, 1969), p. 419.

² Ibid.

6.2.1 a ปัจจัย

ปัจจัยนี้ โดยมากใช้สำหรับสร้างนามกิต्तจากธาตุ เป็นนามนาม पुल्लिङ्ग
ในภาษาเก่าสามารถสร้างจากเคากริยาชั้นที่สองซึ่งโดยมากเป็นการิตไตควย เช่น
-āmaya, ilaya, -īṅkhaya, -ejaya, -dhāraya, -pāraya, -mr̥ḍaya,
-śamaya เป็นต้น¹

6.2.2 ā ปัจจัย

นามกิต्तที่ลงปัจจัยนี้ ถ้าสร้างจากธาตุโดยมากจะมีรูปและความหมายเป็น
นามนามสตรีलिङ्ग แต่ปัจจัยนี้อาจให้แกเคากริยาชั้นที่สองก็ได้ โดยมากมักใช้ในการ
สร้างปโรกษาวิภक्तिแบบอนुประโยค โดยเฉพาะอย่างยิ่งของกริยาการิต แต่บางที่อาจ
สร้างจากเคากริยาบอกความเนน เคากริยาบอกความปรารถนา และแม้เคากริยาชั้นที่
หนึ่งธรรมดา ในสมัยเก่า ๆ สร้างจากเคากริยานามควย เช่น aśvayā, sukratūyā,
apasyā, uruṣyā, asūyā, aśānaya, jīvanasyā แต่ในสมัยต่อมาก็หายากขึ้น²
ตัวอย่างของปโรกษาวิภक्तिที่สร้างโดยวิธีนี้

mrgaya- 'ลา' → mrgayā
saviṣam kāṇḍamādāya mrgayāmāsa vai mrgam//

MBh. 13: 5: 3

✓ cud 'กระตุ้น' → codayā
vasiṣṭhaścodayāmāsa kāmadhuk srja yogatah//

R. 1: 55: 1

¹ Ibid., p. 424.

² Ibid., p. 426.

✓ chād 'ปกปิด' → chādayā

punaśca śaravarsenacchādayāmāsa bhārata/

MBh.7:131:48

✓ laks 'สังเกต' → laksayā

laksayāmāsa (hrdaye cintām munisutastadā/

R.2:63:48

ตัวอย่างอื่น ๆ จะหาคุดูได้ในบทที่ 4 ตอนที่เกี่ยวกับโรคชาวิภคิต์
นอกจากจะใช้ในลักษณะโรคชาวิภคิต์แบบอนุประโยคแล้ว ยังอาจใช้เป็นคำนาม
โดยเอกเทศได้อีกด้วยในบางกรณี เช่น

mrgaya- 'ลา' → mrgayā

sa kadācidvanam rājā mrgayām nirayayāu purāt/

MBh.1:175:2

✓ vr 'เลือก' → varayā

suvarnavarmanamupetya kāsipam vapuṣṭamārtham

varayāmpracakramuh//

MBh.1:44:8

6.2.3 ana ปัจจัย

ใช้ลงแก่คำกริยาชั้นที่สองได้เช่นกัน เช่น จากคำกริยากริธา ได้แก่
hāpana, bhīṣana เป็นต้น และจากคำกริยานาม เช่น ākarnana, unmūlana,
ślakṣana, cihnana เป็นต้น เป็นนามนามนปุงสกลิงค์ มีความหมายเป็นอาการนาม
หมายถึงการกระทำกริยานั้น ๆ ¹ ส่วนกริยากริธาเดียวกันนำมาสร้างได้ในทำนองเดียวกัน

¹ Ibid.

✓ kaś 'เสีจก'

nṛbuddhikāirvānāṃ ca kṛtametatprakāśanam//

MBh.1:1:86

✓ car 'เคลื่อนทว'

prāpnuvanti narā rājanmā te'stvanyā vicāranā//

MBh.3:184:86

✓ tras 'ทกใจ'

trāsanam sarvabhūtānāṃ kālāntakayamopamam/

MBh.3:178:27

✓ pā 'ชกครอง'

sa eva yatnaḥ kartavyaḥ 'svaraṣṭraparipālāne//

MBh.5:34:30

✓ muc 'ปลดอย, หลก'

ātmanam śreyasā yokṣye dehasyāsyā vimocanāt//

MBh.3:64:89

✓ laks 'สังเกท'

anukrośo hi sādḥunāṃ mahaddharmasyā lakṣanam/

MBh.13:5:24

kīrtaya- 'สรรเสริญ'

vidvattamo vītabhayaḥ puṇyāśraṇakīrtanaḥ//

MBh.13:149:11

palāya- 'หนีไป'

rājaputra nivartasva na te yuktam palāyanam//

MBh.4:33:43

6.2.4 as ปัจจัย

พบมีลงแก่เคากริยาชั้นที่สอง คือกริยานามอยู่เพียงคำเดียว คือ mrgayas 'สัตว์ป่า' สร้างจากเคากริยานาม แต่ปรากฏในอุคเวทเพียงครั้งเดียว สมัยต่อมาไม่มีเลย ¹

6.2.5 ani ปัจจัย

ไม่ปรากฏว่าใช้ลงแก่เคากริยาชั้นที่สองชนิดอื่นนอกจากกริยาบอกความปรารถนา ²

6.2.6 u ปัจจัย

ใช้ลงแก่เคากริยาชั้นที่สองได้เช่น กริยาบอกความปรารถนาและกริยาการีต นาม- ที่สร้างจากการีตมีตัวอย่างเช่น dhārayu, bhājayu, bhāvayu, mamhayu, mandayu śramayu และ mrgayu (จากเคากริยานามที่แจกอย่างการีต คือ mrgaya) คำเหล่านี้ ใช้อยู่ในสมัยก่อนขางเก่า นอกจากนั้นยังมีอีกจำนวนมากที่สร้างขึ้นจากเคากริยานามและใช้กันอยู่ในสมัยเก่ามากคืออุคเวท ³ หลังจากนั้นเรียกได้ว่าเกือบจะไม่มีเลย ในสมัยมหากาพย์ ปัจจัยนี้กลายเป็นที่นิยมใช้ในการสร้างนามกิตกจากเคากริยาชั้นที่สามโดยมาก เช่น

¹ Ibid., p. 429.

² Ibid., p. 434.

³ Ibid., p. 444.

✓ kr 'ทำ' (มีใช้เฉพาะสมัยมหากาพย์)

dharmarājaśca tatrāiva saṃcaskarayisustadā¹/

MBh.15:26:31

✓ jīv 'มีชีวิต' (มีใช้เฉพาะสมัยมหากาพย์)

saṃjijivayisum prāptam rājānamaparajitam//

MBh.1:51:52

✓ muc, moks 'ปล่อย, หลุด' (มีใช้เฉพาะสมัยมหากาพย์)

mumokṣayisavo'pi jagrāha vālī sarpamivāṇḍajah//

R.7:34:23

✓ mrd 'ถู, บด' (มีใช้เฉพาะสมัยมหากาพย์)

āsedurvānarā laṅkāṃ mimardayisavo rane/

R.6:24:21

✓ vr 'ล้อม' (มีใช้เฉพาะสมัยมหากาพย์)

vivārayisurācāryam śaravarsāiravākirat//

MBh.7:192:30

จะเห็นว่านามกิตกรูปนี้ส่วนใหญ่นิยมใช้ในสมัยมหากาพย์ หลังจากนั้นไม่ค่อยมีที่
ใช้นัก จะมีเฉพาะที่สร้างขึ้นใหม่จากรากอื่นบางตัวเท่านั้น.

¹ เฉพาะตัวนี้ Whitney บันทึกไว้ว่า -ciskārayiṣu. ดู Whitney, The Root-Verb Forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language (Delhi : Motilal Banarsidass, 1963), p. 21.

6.2.7 ti ปัจจัย

โดยมากจะลงกับธาตุโดยตรง แต่บางที่อาจลงกับคำกริยาได้ มีคำกริยา
ชั้นที่สองชนิดหนึ่งที่สามารถลงปัจจัยนี้ได้ คือการีต¹ เช่น janayati, rasayati และ
sthapati เป็นต้น เช่น

✓ sthā 'ตั้งอยู่' → sthapati 'ช่างไม้'

tato yayāu bhīmasenah prājñāih sthatibhih saha/

MBh.14:85:11

6.2.8 tr (หรือ tar) ปัจจัย

นามกิต্তันหากจะพิจารณาด้วยกันในรอบคอบทั้งวิธีการสร้างและการใช้แล้ว จะ
พบว่าใช้ได้ทั้งเป็นตัวแสดงผู้กระทำกริยาและเป็นตัวกริยา ความหมายแรกใช้ไค้ทุกระยะ
ของภาษา ในภาษาเก่าที่สุดสมัยพระเวท โดยมากจะใช้กับกรรมซึ่งเป็นวิภคิตที่ 2 ต่อมา
นามกิต্তันมีผู้นำไปใช้ร่วมกับกริยาช่วย และมีความหมายเป็นอนาคตกาล เรียกว่า ศัพท์
วิภคิต (Periphrastic Future) ถ้าเป็นศัพท์ลิงคิใช้ tri

นอกจากจะใช้ลงกับธาตุแล้ว ปัจจัยนี้ยังใช้ลงกับคำกริยาชั้นที่สองได้ไม่
จำกัด (ยกเว้นกรรมวาจก) และเมื่อจะลงกับคำกริยาชั้นที่สองจะต้องลง i อากมเสียก่อน
ทุกครั้งไป² ในที่นี้จะยกตัวอย่างเฉพาะการีต เช่น

✓ ksam 'อดทน'

vayam ksamayitāraśca kimanyatra samādbhavet/

MBh.7:198:59

¹ Whitney, Sanskrit..., p. 433.

² Ibid., pp. 446-7.

✓ jan 'เกิด'

dvavandhāu nihatāu vṛddhāu mātā janayitā ca me/

R.2:63:40

✓ pr 'เก็บ'

pūrṇah pūrayitā puṇyah puṇyakīrtiranāmayah//

MBh.13:149:86

✓ sthā 'ยืน ตั้งอยู่'

kālye sthāpayitā rāmaṃ rājye nihatakandake//

R.2:7:26

6.2.9 tnu ปัจจัย

วิธีลงปัจจัยนี้เกือบจะไม่ผิดแยกจาก snu ซึ่งจะไต่กลาวต่อไป นิยมสร้างทั้งจากธาตุและเคากริยาชั้นที่สองชนิดหนึ่งโดยเฉพาะ คือเคากริยาการีต เช่น dravayitnu 'ผู้รีบเร่ง' poṣayitnu 'ผู้เลี้ยง' mādayitnu 'ของเมา' tanayitnu และ stanayitnu 'ฟารอง' sūdayitnu 'ของไหล' -āmayitnu 'สิ่งที่ทำให้ป่วย'¹ ตัวอย่าง

✓ stan 'ฟารอง'

mrdaṅgabherīśaṅkhānām stanayitno rathasya ca/

MBh.12:184:41

6.2.10 snu ปัจจัย

ปัจจัยนี้อาจจะลงโดยมี i อากมหรือไม่มีก็ได้ ใช้สร้างเป็นคุณนามจากธาตุ และสร้างจากเคากริยาการีตก็ได้เช่นกัน เช่น kopayisnu, kṣapayisnu,

¹ Ibid., p. 452.

cyāvayisṅu, janayisṅu, tāpayisṅu, namayisṅu, patayisṅu, poṣayisṅu, pārayisṅu, bodhayisṅu, mādayisṅu, yamayisṅu, ropayisṅu, -vārayisṅu, -śocayisṅu, jāgarisṅu, หรือจะมีอุปสรรคนำหน้าด้วยก็ได้ เช่น abhiśocayisṅu, samvārayisṅu เป็นต้น¹ อย่างไรก็ตาม ในสมัยมหากาพย์ ปัจจัยนี้ไม่สู้เป็นที่นิยมนัก

6.2.11 uka ปัจจัย

ปัจจัยนี้ น่าจะเป็นไปได้ว่าปัจจัยกติกเดิมนั้นเป็น u แล้วเติม ka ปัจจัยของกติกิตลงไปได้ แต่ลักษณะของปัจจัยก็มีโครงสร้างเป็นปัจจัยกติก และก็มีตัวอย่างเพียงคำสองคำเท่านั้นที่เข้าเหมือนนามกติกทั้งหลายด้วย u ทั่ว ๆ ไป ปัจจัยนี้มีในสมัยหลังจากสมัยพระเวท¹ แต่ไม่นิยมลงแก่คำกริยาการีต

6.2.12 āku ปัจจัย

ปัจจัยตัวนี้เป็นปัจจัยย่อยของ aka แต่ไม่มีที่ใ้ช้มากเท่า aka āku นี้บางครั้งจะสร้างจากการีตได้ แต่มีใ้เฉพาะสมัยพระเวท และมีน้อยมาก²

6.2.13 ālu ปัจจัย

ปัจจัยตัวนี้ที่จริงเรียกว่า lu เป็นปัจจัยกติก เป็นปัจจัยย่อยของ ru ปัจจัย (r, l เพียงกันใด) แต่แม่จะเป็นปัจจัยกติก ถ้าหากนำมาลงแก่คำกริยาชั้นที่สองที่ห้ชะสระท้ายให้เป็น ā แล้ว ก็จะมีควมหมายเหมือนปัจจัยกติก คือทำให้คำกริยานั้นกลายเป็นนามกติก เช่น patayālu 'ผู้บิน', sprhayālu 'ผู้ปรารถนา' เป็นต้น³

¹ Ibid., p. 445.

² Ibid., p. 446.

³ Ibid., p. 452.

6.2.14 tu ปัจจุบัน

ปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่ใช้สร้าง Infinitive ซึ่งส่วนใหญ่ในภาษาสันสกฤตสมัยหลัง ๆ ใช้เป็นรูปวิภक्तिที่ 2 ของการแจกคำนาม (ในสมัยแรก ๆ จะพบรูปวิภक्तिที่ 4, 5 และ 7 กว) แต่มีจำนวนน้อยซึ่งใช้โคค ๆ เป็นคำนามแสดงกิริยาอาการ (อาการนาม) หรือมีความหมายเป็นรูปกรรมก็ได้ และมีอีกส่วนน้อยมากที่แสดงบุกระทำอาการ มีทุกถึงแค่ส่วนใหญ่เป็น पुलลิงค์ ก่อนจะลงปัจจุบันนี้จะตกลงคุณโทแกธาตุ (บางตัวอาจใช้พฤทธิแทน) คำนามที่ทำจากเคากริยาชั้นที่สองโดยลงปัจจุบันี้ มีจากเคากริยาบอกความปรารถนา เช่น sisāsatu และเคากริยากรรมวาจก เช่น tamyatu, tapyatu เป็นต้น¹ ส่วนรูปที่เป็น Infinitive จะยกไปกล่าวถึงในเรื่อง Infinitive ต่อไป

6.3 กริยาภิกตก

กริยาภิกตก (Participle) คือคำที่สร้างจากธาตุ และทำหน้าที่กริยาในประโยค บางชนิดก็เป็นกริยาแท้ได้ บางชนิดก็เป็นได้แต่กริยารอง คำประเภทนี้จะแจกวิภक्तिเช่นเดียวกับนามศัพท์ (กริยาภิกตกที่ไม่แจกวิภक्ति จะได้กล่าวต่อไปในเรื่องอภัยยกริยา)

กริยาภิกตกนี้ ไม่ว่าจะ เป็นรูปปรสไมบหรืออาत्मเนบ จะสร้างขึ้นจากเคากริยาได้ทุกการ ยกเว้นศัพท์วิภक्तिกับอภัยยศัพท์วิภक्ति (กริยาภิกตกของอภัยยศัพท์นั้นหายากมาก ไม่ว่าจะ เป็นสมัยแรกหรือสมัยหลัง²)

ดังนั้น จึงพอจะแบ่งกริยาภิกตกออกอย่างกว้าง ๆ ได้เป็น 4 จำพวก ได้แก่

- 6.3.1 กริยาภิกตกปัจจุบันกาล (Present Participle)
- 6.3.2 กริยาภิกตกอคิตกาล (Past Participle)
- 6.3.3 กริยาภิกตกปโรกษาวิภक्ति (Perfect Participle)
- 6.3.4 กริยาภิกตกอนาคตกาล (Future Participle)

¹ Ibid., p. 435.

² Ibid., pp. 303-304, 307, 313, 320, 323, 324.

กริยาภิกตฺ์เหล่านี้แจกไค้ทั้งเป็นกรรตุวาจกและกรรมวาจก รวมทั้งแจกเป็นอาत्म-
เนยพทรรรมคทา แต่ในทั้นจะเน้นเฉพาะกรรมวาจกของกริยาทัวไปกับกรรตุวาจกของกริยาซัน
ที่ตองและสามที่มีการีตรวมอยู่ควายเท่านั้น

6.3.1 กริยาภิกตฺ์ปัจจุบันกาล (Present Participle)

ปัจจุยที่ไซ้สร้างรูปกรรตุวาจกของกริยาภิกตฺ์ชนิดนี้ คือ ant ถ้าเป็นรูปเต็ม
แต่ถ้าเป็นรูปออนจะกลายเป็น at และถ้าเป็นสตรวิลิงคฺ์จะไซ้ anti หรือ ati โดยจะไซ้
anti ทอเมื่อเป็นธาตุหมวดที่ 1 หรือหมวดที่ 4 หรือเป็นกริยาการีต หรือกริยาบอกความ
ปรารธนา (อย่างไรก็บางธาตุมีข้อยกเว้นอยู่บาง) ถ้าเป็นธาตุหมวดที่ 6 หรือกริยานามไซ้
ไค้ทั้งตองอย่าง ส่วนหมวดอื่น ๆ จะไซ้ ati โดยปรกติ

ที่กล่าวมานั้น เป็นกฎซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงและยกเว้นไค้ในบางธาตุ และแม่
แต่ธาตุและกริยาซันที่ตองซึ่งลงปัจจุยไค้ทั้งตองอย่าง ผู้ไซ้ก็อาจเปลี่ยนความนิยมไปตามสมัย
ไค้

การลงปัจจุยของกริยาภิกตฺ์ชนิดนี้ ไซ้ลงกับเค้ากริยา กรรตุวาจก ภวติวิภคฺ์ที่
พหูพจน์บุรุษที่สาม (โดยคคฺ์ a ทัวสุดท้ายออกกอน)

ตัวอย่างของกริยาภิกตฺ์ปัจจุบันกาล กรรตุวาจกของกริยาการีตแท้ การีต
เทียม และกริยานาม

✓ arh ทาว'

arhayan puruṣavyāghra sādḥūnāmāśrame vaset//

MBh.12:66:30

✓ ir เคลื่อนไหว'

udīrayantāu samare divyānyastrāṇi bhāgaśah//

MBh.4:58:46

✓ kamp 'คัม' ^{คัม}

tataḥ śanāih paryapatat paksāih śailān prakampayan/

MBh.1:30:8

✓ kup 'โกป' ^{โกป}

satyabhāmā prakupitā kopayanti janārdanam//

MBh.16:3:24

✓ kṛs 'ครุส' ^{ครุส}

niyamāiścopavāsāiśca karsayan dehamātmanah/

MBh.9:40:24

✓ garh 'กิเทียณ' ^{กิเทียณ}

priyam sakhāyam satatam garhayan vṛttamātmanah//

MBh.7:189:22

✓ car 'เคลื่อนไหว' ^{เคลื่อนไหว}

sarvajño gaṇeśo yat kṣanamāste vicārayan/

MBh.1:1:83

✓ chand 'แฉใจ' ^{แฉใจ}

niśasāda giriprasthe sītām māmsena chandayan//

R.2:96:1

✓ jiv 'มีชีวิต' ^{มีชีวิต}

abravīt duḥkhasamtaptam vāsukim jivayanniva//

MBh.1:54:17

✓ jñā 'จฺ' ^ว

parīkṣya jñāpayannarthāna paścāt paritapyate//

MBh.12:110:67

✓ tvar 'ทวโร' ^ว

sūdān bhṛtyajanān dāsamstvam gr̥he tvarayan bhṛśam/

MBh.7:139:99

✓ dru 'ดฺ' ^ว

abhyadhāvata samkrudho harīn vidrāvayan rane//

R.6:67:158

✓ dhr 'ดฺ' ^ว

balam nāgasahasrasya dhārayanti tadā hyabhūt//

R.1:24:25

✓ nad 'นด' ^ว

tāu sāṅkhaśabdena' ninādayantāu vanāni śāilān sarito
guhāśca/

MBh.8:94:62

✓ nrt 'นร' ^ว

mattakokilasamādāirnartayanniva pādapan/

R.4:1:15

✓ pat 'ปต' ^ว

vavarsuḥ śaravarsāni pātayanto dhanañjyam//

MBh.4:63:5

✓ pr 'เต็ม'

pūrayanto diśah sarvā dhanañjayamupādravan//

MBh.14:74:10

✓ bhakṣ 'กิน'

phalāni mūlāni ca bhaksayan vane girīmśca paśyan
saritah sarāmsi ca/

R.2:34:59

✓ bhas 'ส่องแสง'

sa lokāṁstejasā sarvān svabhāsā nirvibhāsayan/

MBh.12:362:13

✓ bhid 'ทำลาย', ✓ sad 'นั่ง'

visādayanti provāca bhedayanti ca rāghavam//

R.2:7:19

✓ bhī 'กลัว'

bhīṣayan sarvasāinyāni kauraveyāni durmate//

MBh.7:158:58

✓ bhū 'เป็น'

tathā tamisrahā devo mayūkhāirbhāvayañjagat/

MBh.3:163:34

✓ man 'คิด'

mānayanto hi te rāma jagmurbhittvā rasātalam//

R.1:40:16

✓ muc 'ปลดอย, หลุด'

kalasāih snāpayāmasurmalam cāsyā pramocayan//

R.1:24:19

✓ yudh 'รบ', ✓ rāj 'ปกครอง'

yam yodhayanto rājāno rājayan varanāvate/

MBh.7:10:58

✓ ram 'พอใจ'

ramayanto mahātmanam dhṛtarāṣṭram janādhipam//

MBh.15:20:4

✓ sam 'สงบ'

māivamityabravīt kṛṣṇah samayamstasya tadvacah/

MBh.1:2:307

✓ sphut 'ระเบิด', ✓ ksvid 'ทำเสียงดัง', ✓ vad 'พูด'

āspṛotayan ksvedayamśca talatālāmśca vādayan//

MBh.3:178:17

✓ sphr 'ไปรษณีย์'

visphārayan dhanurghoramidam vacanamabravīt//

MBh.1:169:7

arthaya- 'ปรารภณา'

drāupadīm prārthayantaste svayamvaradidrksayā/

MBh.1:2:110

kathaya- 'เล่า'

tatra tāu kāthayantāu stām tathā nānāvidhāśrayah/

MBh.13:98:7.

(prati) kūlaya- 'ทอดทิ้ง'

sa bhrātuh śāsanam śrutvā sarvamapratikūlayan/

R.2:52:76

kīrtaya- 'สรรเสริญ'

rājan saṅgrāmamāścaryam śrṇu kīrtayato mama/

MBh.7:96:1

namasya- 'ทำความเคารพ'

saṅgrāmajid bhavati cāiva raghum namaśyan

syādaśvināu ca parikīrtayato na rogaḥ// MBh.13:150:81

varṇaya- 'ระบายนี่, เล่า'

niścityāiva punastasya te karmāṇyapi varṇayan//

MBh.12:110:52

นอกจากนี้ กริยาภิกษณีนี้นี้ยังอาจสร้างจากเค้ากริยาชั้นที่สามได้ด้วย เช่น

✓ bhakṣ 'กิน'

bibhaksayisatā māmsam yuṣṁākamaropama//

MBh.1:151:26

ส่วนในอาत्मเนบที่จะใช้ปัจจัยอยู่สองตัว คือ māna และ āna (ถ้าเป็นสตรีลิงค์จะลงท้ายด้วย ā) ใช้ลงกับเค้ากริยาตอนที่ลงภาววิภक्ति์บุรุษที่ 3 พหูพจน์ โดยมีหลักอยู่ว่าธาตุหมวดที่ 1, 4, 6 ลง māna ปัจจัย หมวดอื่น ๆ ตั้งแต่หมวดที่ 2-9 ใช้ āna

ส่วนธาตุหมวดที่ 10 และกริยาการีตกลงไต่ทั้งสองอย่าง อย่างไรก็สำหรับหมวดที่ 10 ไขได้
ทั้งสองอย่างในสมัยแรก ๆ แต่ในสมัยหลัง ๆ ตอมนิยมใช้ āna มากกว่า māna ส่วน
การีตแทจะนิยมใช้ māna มากกว่าเล็กน้อย คงจะยกตัวอย่างกริยาการีตปัจจุบันกาลอาคม-
เนมทของกริยาการีตทั้งแทและเทียม รวมทั้งกริยานามมาเทียบกันดังนี้

✓ kam 'รัก'

akāmyān kāmayāno'rthān parādīnānupadravān//

MBh.12:104:36

✓ gup 'คุ้มครอง'

sarasvatīm gopayāno brahmacaryam samācāran//

MBh.13:107:33

✓ cint 'คิด'

tasya cintayamānasya maharṣerbhāvitātmanah/

R.1:4:4

so'ham sarvavināśam tam cintayāno muhurmuḥuḥ/

MBh.3:21:21

✓ tarj 'ขู่'

abhitarjayamānāśca ruvantaśca mahāravān/

MBh.3:160:56

✓ trp 'ยินดี'

tattvam samādāya narendra vittam yajasya devāmstarpayāno
nivāpāih//

MBh.14:10:36

✓ div 'ทำให้'

paridevayamānasya dukkhārtasya mahātmanah/

R.2:50:26

✓ drś 'เห็น'

tam cātmanam bahudhā darśayanam nāsamse vijayāya
samjaya//

MBh.1:1:176

✓ nad 'ส่งเสียง'

parvatāgrāni vāi mrdnan nādayānaśca vijvarah/

MBh.3:178:16

✓ pat 'บิน, ตก'

atha pātayamānasya bilvāpahrtacakṣuṣah/

MBh.14:58:22

✓ bhram 'เหวี่ยงไป'

bhrāmayāno gaḍam gurvīm pañcabāhuśatocchrayām/

R.7:32:47

✓ mā 'วัก'

jananyā saha kāuravya māpayānān nadījalam//

MBh.1:148:2

✓ lubh 'โลภ'

ativṛttamiśoh pātālobhayānam kadācana//

R.3:44:5

✓ vah 'พาไป'

drśyate pāṇḍavarathe vāhayānasya vājinah//

MBh.8:79:23

arthaya- 'ปรารภณา'

amṛtam prārthayamānasya tatte bhavatu māṅgalam/

R.2:25:34

kīrtaya- 'สรรเสริญ'

yadarjunaguṇāmstathyaṅ kīrtayānam . narādhama/

MBh.7:159:3

krpāya- 'สงสาร'

krpāyamānaḥ kāunteyaḥ kṛpam navabhirārdayat//

MBh.7:146:53

cirāya- 'ชักช้า'

cirāyamane dūte tu rājā krodhasamanvitah/

R.7:67:19

mantraya- 'ปริกษา'

api mantrayamānā hi hetum paśyāma moksane//

MBh.1:37:8

mahīya- 'ขยาย'

mahīyamānaḥ pravarāisca vādakāirabhiṣṭuto vaiśravaṇo

yathā yayāu//

R.2:16:47

mrgaya- 'ล่า'

bhakṣyam mrgayamānasya samprāpto dvijasattama//

MBh.14:57:3

śabdāya- 'เรียก'

śabdāyamāne samgrāme patahe karnadārini/

MBh.6:48:21

นอกจากนั้น กริยาชั้นที่สองที่เหลือคือ กริยากรรมวาจก กริยาบอกความปรารถนา และกริยาบอกความเน้น จะมีกฎขอมั่งคัมภ์ให้ใช้ māna ตลอด ถึงอย่างไร เมื่อตรวจสอบดู ในวรรณคดีสมัยมหากาพย์ กริยาที่ตกปัจจุบันกาลของกรรมวาจกแท้ลง āna ปัจจุบัน ก็มีอยู่ เหมือนกัน แต่ถ้าเป็นกรรมวาจกเทียมหรือกริยาหมวดที่ 4 แล้ว จะลง māna ดังที่กล่าวไว้ในย่อหน้าที่แล้ว โดยที่จะโดยกตัวอย่างมาคละกันทั้งกรรมวาจกแท้และเทียมดังต่อไปนี้

✓ i 'ไป'

evam vipro'nadhīyāno rājā yasca na rakṣitah/

MBh.12:78:43

✓ kr 'กระจัดกระจาย'

kīryamanah śaroghāistu yodhāste parthacoditāih/

MBh.4:53:21

✓ kṣip 'ขว้าง'

tatresubhih kṣipyamānāih pataḍbhiśca śarīrisu/

MBh.7:189:47

✓ khyā 'เห็น'

yeṣāṃ samkhyāyamanānam dānaśūro visīsyate//

MBh.13:8:11

✓ gā ' ร้องเพลง'

gāyamanāstathāivānye nr̥tyamanāstathā pare//

MBh.10:7:33

✓ chid ' ทัก'

śarāih saṁchidyamanānām kavacānām mahātmanām/

MBh.4:62:7

✓ jan ' เกิด'

jyavantam jāyamanam ca yonim cānupraveśitam//

MBh.14:17:33

✓ dah 'เผา', ✓ dham 'เผา'

śokāgninā dahyamāno dhamyamāna ivāśaye//

MBh.8:8:8

✓ dā 'ให้'

dīyamānām na tu tadā pratijagrāha rāghavaḥ/

R.2:118:51

✓ dīp 'ส่องแสง'

dīpyamānāśca sampeturdivi sapta mahāgrahāḥ//

MBh.6:17:2

✓ dr̥ 'แทง'

dīryamānam balaṁ dr̥ṣṭvā yuyudhānaśarāhatam/

MBh.7:171:11

✓ dhyā 'เพ่ง'

prāṇāyāmena puruṣaṃ dhyāyamaṇā janārdanam//

R.2:4:33

✓ prī 'ชอบ'

pratijagrāha taṃ karnaḥ priyamāno mahārathah/

MBh.4:60:18

✓ bhid 'ทำลาย'

sandhibhirbhidyaṃānaiśca kāṣṭhabhūṭani jajñire//

R.7:35:51

✓ muc 'ปล่อย, หลุด'

vyālī vimucyaṃāneva papāta dharaṇīṭale//

MBh.14:82:21

✓ mṛ 'ตาย'

na māṃ jānīta duḥkhena mriyamānāmanāthavat/

R.2:59:32

✓ vah 'พาไป'

uhyamānāstathā meghāirvāyuna ca maṇiṣiṇaḥ//

MBh.8:87:53

✓ stu 'สรรเสริญ'

namah stutāya stutyāya stūyamānāya vai namah//

MBh.12:284:84

✓ srams 'ตก'

srasyamāne ca vasane tato dr̥ṣṭā tvayā hyaham//

R.5:38:17

✓ han 'ฆา'

te hanyamānā bhīmena gadāhastena tāvakāḥ/

MBh.7:128:9

กริยาภิกษณิณีนี อาจสร้างจากเคากริยาขันที่สามก็ได ส่วนใหญ่ของกริยาขันที่สาม
ที่สร้างเป็นกริยาภิกษณิณีนี คือ กริยาการีตกรรมาจก ปัจจัยที่ลงก็ถือกรรมาจกเป็นหลัก
จึงใช้ māna ดังตัวอย่าง

✓ iṣ 'ส่ง'

anyasmin presyamāne tu purastād yah samutpatet/

MBh.4:4:45

✓ īr 'เคลื่อนไหว'

udīryamānam tad dr̥ṣṭvā paṇḍavānam mahadbalaḥ/

MBh.7:158:1

✓ kal 'ขับ'

kālyamānam balaḥ dr̥ṣṭvā dharmarājo yudhiṣṭhiraḥ//

MBh.8:49:65

✓ kṣubh 'สับ'

mahāntamudakagādham kṣobhyamānam mahāsvanam//

MBh.1:21:3

✓ cal 'เคลื่อนไหว'

evam bruvaṅ praskhalitaśvasūto vicālyamāno'rjunabānapātāih/

MBh.8:90:87

✓ chad 'ปกปิด'

pārthastu śaravarsēna chādyamāno mahārathah//

MBh.1:137:48

✓ chand 'เอาใจ'

sa tayā chandyamāno'nyāirīpsitāirṅpakanyayā/

MBh.13:2:55

✓ tarj 'ขู่'

sa tathā tarjyamānastu pāṇḍuputrāirviśeṣatah/

MBh.9:32:5

✓ tr 'ขาม'

saṁtāryamānaṅ vāitarāṅim bahusāḥ śonitodakām/

R.7:21:14

✓ trp 'ยินดี'

tatrāpi nivasantāu tāu tarpyamānau ca kāmatah/

R.2:1:3

✓ tvār 'รีบเร่ง'

sa tvaryamāno bahusā rtuparnena bāhukah/

MBh.3:71:12

✓ dr 'ดฺร' 'ดฺร'

tata vajraprahāraīstāirdāryamānā vasundhārā/

MBh.14:58:36

✓ dru 'ดฺรู' 'ดฺรู'

vyadravanta rane vīrā drāvyaṃānā madotkatāih//

MBh.9:9:4

✓ pat 'ปต' 'ปต'

pātyamāneṣu kumbheṣu pārśveṣvapi ca vāraṇah/

MBh.6:46:25

✓ pat 'ปต' 'ปต'

yadāśrāuṣam dronaputrena garbhe vāirāṭyā vai pātyamāne
mahāstrāih/

MBh.1:1:215

✓ budh 'บุด' 'บุด'

vibodhyamānah pratibodhanam tadā nivārayāmāsa sa
rājasattamah//

R.2:13:26

✓ bhram 'บฺร' 'บฺร'

tasmīṣca bhrāmyamāno'drāu sandhr̥syantah parasparam/

MBh.1:18:22

✓ mr 'กาย'

tasya vīrasya śabdena māryamānasya veśmani//

MBh.10:8:24

✓ yuj 'เชื่อม'

māurvyam tu yojyamānāyam balinā pāṇḍavena ha//

MBh.1:24:21

✓ yudh 'รบ'

yoddhyamānam mahāvīryamiyam samanusoḥcati/

MBh.4:19:9

✓ lud 'ถวน'

lodyamānam maharanyam tadyajuh sma mrgādhīpāh/

MBh.1:69:25

✓ vac 'พูด'

punyāhe vācyamāne tu japatsu ca mahātmasu/

MBh.16:2:15

✓ vad 'พูด'

vīnāsu vādyamānāsu gandharvāih śakranandana/

MBh.3:46:27

✓ viś 'เข้าไป'

praveśyamānam satkṛtya narendrenendrakarmanā/

R.1:11:28

✓ vr̥ 'ลอม'

vāryamānā'pi pāthena sāntvapūrvamamarṣitāh//

MBh.14:84:4

✓ vrt̥ 'หมุน, เป็นไป'

nivartyamāno rāmena sumantrah śokakarṣitāh/

R.2:52:37

✓ vraj 'ออกไป'

pitrā pravrajyamānam mām sāumitrirānujah priyah/

R.2:54:15

✓ śam 'สงบ'

praśamyamāne śāineye sahadvena mārīṣa//

MBh.7:198:59

✓ śru 'ฟัง'

asrūyanta hi nāmāni śrāvyaṁānāni pāthivāih/

MBh.7:172:38

✓ sr̥ 'ไหล'

abhisāryamānamaniśam dadṛśāte mahārnavam/

MBh.1:21:17

✓ sthā 'ยืน, ตั้งอยู่'

utthāpyamānah śakrasya yantradhvaja iva cyutāh//

R.2:77:9

✓ hr 'นำไป'

āhāryamāne kṛmayo vyadrśyanta sahasraśah//

MBh.16:2:14

นอกจากนี้ยังอาจสร้างจากคำกริยาชั้นที่สามชนิดอื่นได้อีก เช่น จากคำกริยานามกรรมวาจก

kīrtaya- 'สรรเสริญ'

kīrtyamānesu rājnām tu tadā nāmasu sarvaśah/

MBh.1:102:6

mṛgaya- 'ล่า'

dehī ca deham samtyajya mṛgyamānah śubhāśubhāih/

MBh.3:183:59

6.3.2 กริยาภิกตกอดีตกาล (Past Participle)

6.3.2.1 กริยาภิกตกอดีตกาลกรรมวาจก (Past Passive Participle)

กริยาภิกตกประเภทนี้เรียกว่ากริยาภิกต ta หรือ na ปัจจุบัน ซึ่งลงปัจจุบันกับธาตุโดยตรง หรือลงกับคำกริยาชั้นที่สอง ต่างกับกริยาภิกตประเภทอื่น ๆ ตรงที่ไม่ลงปัจจุบันกับคำกริยาชั้นที่หนึ่ง กริยาภิกตที่สร้างแบบนี้ หากสร้างจากอกรรมธาตุจะมีความหมายเป็นอกรรมกริยาอดีตกาลธรรมดา แต่หากสร้างจากสกรรมธาตุแล้วจะมีความหมายเปลี่ยนไปเป็นกรรมวาจก คือประธานเป็นผู้รับอาการของธาตุจากผู้อื่น ดังนั้น จึงได้รับการขนานนามว่า กริยาภิกตกรรมวาจก (Passive Participle) หรือเพื่อให้แตกต่างจากกริยาภิกตปัจจุบันกาลกรรมวาจกที่ลงท้ายด้วย māna ปัจจุบัน เราก็มักเรียกริยาภิกตชนิดนี้เสียใหม่ว่ากริยาภิกตกอดีตกาลกรรมวาจก (Past Passive Participle) อย่างไรก็ตาม ชื่อที่แพร่หลายที่สุดของกริยาภิกตชนิดนี้คือ กริยาภิกตกอดีตกาล (Past

Participle) เนื่องจากเป็นชื่อที่กว้างพอและสามารถครอบคลุมได้ทั้งความหมายที่เป็น
 อกรรมกริยาและกริยากรรมวาจก

ด้วยเหตุที่กริยาที่ตกชนิดนี้มีความหมายแสดงได้ทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ
 กริยานี้เอง ทางไวยากรณ์บาลีจึงเรียกว่า กริยาที่ตกก็ตกกิจปัจจัย เช่นเดียวกับ māna¹
 ในทางปฏิบัตินอกจากจะลงด้วย ta ปัจจัยแล้ว ยังสามารถลง ita ปัจจัย (หรือที่เรียก
 ว่า i อากม ta ปัจจัย) และ na ปัจจัยได้อีกด้วย โดยความหมายไม่เปลี่ยนแปลง ส่วน
 ชาติโคจะลงปัจจัยใดนั้นต้องพิจารณาตัวชาติแต่ละตัวไป ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับหมวดชาติ ชาติ
 บางตัวก็ลงได้แต่ปัจจัยตัวใดตัวหนึ่ง บางตัวก็ลงได้สองอย่าง หรือบางตัวก็สามารถลงได้
 ทั้งสามอย่าง ดังจะได้ชี้แจงวิธีการลงปัจจัยแต่ละตัวพอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

6.3.2.1.1 กริยาอดีตกาลกรรมวาจกของกริยาชั้นที่หนึ่ง

วิธีลง ta ปัจจัย

โดยปรกติชาติที่ลง ta ปัจจัย จะใช้รูปอ่อนที่สุด และยังมีวิธีการ
 เปลี่ยนแปลงก่อนลง ta ปัจจัย ดังนี้

1. ชาติบางตัวคงเดิม แต่ปัจจัยและรูปสำเร็จอาจเปลี่ยนไปตาม
 กฎสนธิ เช่น

✓ kr 'ทำ'

ityuktva sa mahātejah śātakumbham kṛtākṛtam/

MBh.1:112:14

✓ kṣip 'ขว้าง'

paścād rathasya patitān kṣiptāñśīghram hi gacchataḥ//

MBh.7:94:21

✓ tuṣ 'พอใจ'

tusto'smi pūjitasāsmi yat kāṅksasi tadastu te/

MBh.6:43:80

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ ภาคที่ 2
อาขยาตและกติก (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2484), หน้า 191, 206-208.

✓ nī 'นำ'

vinītavīrapuruṣam sa praviśya nrpālayam/

R.2:33:28

✓ śis 'ปล่อยให้เหลือ'

idam ca tvam sarvaparam bravīmi puṇyam padam tāta

mahāvīśiṣṭam/

MBh.5:40:12

2. ชาติบางตัวมีการเปลี่ยนแปลงสละตนชาติ กลางชาติ หรือที่สุดชาติ การเปลี่ยนแปลงนี้มักจะไปด้วยกันกับการตัดพญูชนะบางตัวในข้อถัดไป และการเปลี่ยนแปลงสละเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

ก. การเพิ่ระดับ มักเป็นกับสละกลางชาติ และมีการเปลี่ยนแปลงหรือตัดพญูชนะที่สุดชาติด้วย เช่น

✓ guh 'ซ่อน'

agūdhavibhavā yasya paurā rāṣṭranivāsinah/

MBh.12:57:34

✓ jan 'เกิด'

avijāto vijātasya māurkhyād dhurtasya paśyataḥ/

MBh.4:38:16

✓ dam 'ขม', ✓ sam 'สงบ'

sāntā dāntāḥ kṣamāśilāstīrthadānaparāyanāḥ/

MBh.3:184:21

✓ bhram 'เที่ยวไป'

gacchantameva tam drṣtvā rāmaṁ sambhrāntacetasaḥ/

R.2:45:20

✓ muh 'หลง'

vimūḍhasamjño dustāśvāirudbhāntāiriva sārathih//

MBh.3:2:66

✓ lih 'เลีย'

laṅghitam cāvalīdham ca kalipūrvam ca yat kṛtam/

MBh.13:23:4

✓ sah 'ออกทน'

anukrosānṛdutvācca sodhāni tava māithili/

R.5:24:30

ข. การลครคัม อาจมีการซ่อนพยัญชนะด้วย เช่น

✓ dā 'ให้'

ito dattena jīvanti devatāh pitarastathā/

MBh.13:9:27

นอกจากจะลครคัมสละอย่างธรรมดาแล้ว ยังมีการ
แปลงพยัญชนะอรรทสระให้กลับเป็นสระ หรือที่เรียกว่าการทำสัมประสภาระด้วยดังต่อไปนี้

✓ vac 'พูด'

yathoddīṣṭam mayā proktam sanirmānamidam jagat//

MBh.6:12:48

✓ vyadh 'แทง'

so'tividho balavatā śatruṇā śatrukarsanah/

MBh.7:93:12

ค. การเปลี่ยนเป็นสระอื่น เช่น

✓ gā 'รองเพลง'

abhigītamidam gītam sarvagīteṣu kovidāu//

R.1:4:27

✓ pā 'คิม'

kvacinnāiva prapītāni pānāni sa dadarśa ha/

R.5:11:27

✓ sphā 'ขยาย'

sa rājyam sphītamutsrjya tam ca dīptām nrpaśriyam//

MBh.1:174:46

บางครั้งจะมีการลดระดับสระรวมด้วย เช่น

✓ dhā 'วาง'

antarhitam tatastasyā rakṣo rakṣārthamādiśat/

MBh.4:15:20

✓ mā 'วัก'

yadavaplutya jagrāha ghoram saṅkaranirmitam//

MBh.7:156:160

3. ธาตุบางตัวมีการเปลี่ยนแปลงพยัญชนะหรือตัดออก

ก. การเปลี่ยนแปลงพยัญชนะ ส่วนใหญ่จะเป็นพยัญชนะที่สกด

ธาตุ การเปลี่ยนแปลงมีสองชนิด ชนิดแรกนั้นเกิดขึ้นพร้อมกับการเพิ่มระดับสระ ซึ่งไต่กลางถึงและยกตัวอย่างไปแล้วในข้อที่เกี่ยวกับการเพิ่มระดับสระ ส่วนอีกชนิดหนึ่ง คือ การเปลี่ยนแปลงพยัญชนะที่สกดธาตุโดยระดับสระคงเดิม การเปลี่ยนแปลงแบบนี้อาจเป็นไปตามกฎสนธิหรือไม่ก็ได้ เช่น

✓ rdh 'สร้าเว้า'

sabhā tu sā matsyapateh samrddhā
manipravekottamaratnacitrā/

MBh.5:1:2

✓ dah 'เฒ่า'

drumāṇam śikharānīva dāvadagdhāni māriṣa/

MBh.7:201:30

✓ diś 'ชี'

vratam caretām te devyāu nirdistamiha yanmayā/

MBh.1:104:42

✓ dih 'ลื้อไล'

bāspasamdigdhayā vācā' rurudurbharatarsabha//

MBh.15:8:23

✓ nah 'นุก'

samnaddhāste pravīrāśca dadrśuryuddhakāṅkṣiṇah//

MBh.6:16:13

✓ bhuj 'บริโถก'

devasya tīrthe jalamagnikalpā vigrāhya te
bhuktabisaprasūnāh/

MBh.13:94:7

✓ sic 'ประพรหม'

rukmaprṣṭhāni cāpāni vyatisiktāni dhanvinām//

MBh.4:32:8

การเปลี่ยนแปลงพยัญชนะต้นก็อาจเกิดขึ้นได้ แทน้อยมาก เช่น / dhā
'วาง' ซึ่งโดยปกติจะหายไปโดยอัตโนมัติ

ข. การตัดพยัญชนะตัวใดตัวหนึ่งออกโดยมากถ้าพยัญชนะตัวที่
ตัดออกเป็นพยัญชนะนาสิกยที่สุดธาตุ มักจะมีการเพิ่มระดับสระ หรือที่สระกลางเกิดขึ้นด้วย
ดังไกล่กลาวไปแล้วในข้อที่ว่าการเพิ่มระดับสระ แต่บางครั้งการตัดพยัญชนะนาสิกยที่สุด
ธาตุก็เกิดขึ้นได้โดยระดับสระคงเดิม เช่น

✓ kṣan 'ขาดเจ็บ'

sa, vidho bahubhirbanāih khadgābhyāṃ ca parikṣatah/

R.3:4:8

✓ yam 'ยึด'

vapusa dyāṃ ca bhūmim ca vyāpya vāyurivodyatah//

MBh.13:2:77

นอกจากนี้แล้ว จะมีการตัดพยัญชนะออกได้อีกกรณีหนึ่ง คือ
ในกรณีที่เป็นพยัญชนะนาสิกยตัวรองสุดท้าย เช่น

✓ bandh 'ผูก'

diptāṅgado diptakirītamālī baddhasragusnīsanibaddha-
khaṅgah/

MBh.7:176:20

✓ śams 'สรรเสริญ'

viśaste vā grhīte vā rakṣobhirmayi samyuge//

R. 5:30:32

เพราะชนิดนี้ อาจมีการเปลี่ยนแปลงอีกชั้นหนึ่ง อันได้แนวเทียบมาจากข้อ
ก. เพราะธาตุเหล่านี้ โดยปกติจะมีสองรูป คือ มีพยัญชนะนาสิกกับไม่มี ตัวอย่าง

✓ añj 'เจิม' → akta

vyaktam bhagavatā cātra kṛtamevaṃ bhaviṣyati//

MBh.13:4:33

✓ rañj 'ย้อม' → rakta

raktapītaruṇāḥ pārtha pādapāgragatāḥ khagāḥ//

MBh.3:158:87

ทั้งสามข้อใหญ่นี้ สองข้อหลังคือ การเปลี่ยนแปลงสระและพยัญชนะ
จะเกิดขึ้นพร้อมกันได้หลายกรณี นอกจากนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงบางแบบที่ไม่เข้าข่าย
ข้อใด เช่น ✓ sīv 'เย็บ' → syūta, ✓ jyā 'แก' → jīna อันอาจถือ
เป็นกรณีพิเศษได้

วิธีลง ta ปัจจัย

ถ้าถือตามหลักไวยากรณ์ของนักไวยากรณ์อื่นเสียแล้ว ธาตุใดที่อยู่ใน
จำพวกเสฏจะต่องลงปัจจัยนี้ และในบางกรณี ธาตุจำพวกเวฏก็ลงได้ เราอาจสังเกตได้ว่า
โดยมากปัจจัยนี้มักใช้ลงกับธาตุที่มีที่สุดธาตุเป็นพยัญชนะสังโยค หรือเป็นพยัญชนะชนิด เป็นคน
แต่ไม่ได้ใช้บังคับทุกตัว นอกนั้นก็ใช้ลงกับเคากริยาชั้นที่สอง อย่างไรก็ตาม เท่าที่ปรากฏ
จริง ๆ แล้ว ปัจจัยนี้ใช้กันเป็นที่แพร่หลายมาก และพบมีที่ใช้ในกรณีต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก. ธาตุที่มีการลงท้ายยุ่งยาก ได้แก่ ธาตุที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะสังโยค
ธาตุที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะวรรคมุทฺษะ ธาตุที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะชนิดโอฆะ และธาตุที่
ลงท้ายด้วยพยัญชนะอรรชสระ ดังตัวอย่าง

✓ grath 'ผูก'

māleva grathitā sūtre śuśubhe mattaṣatpādā/

R.5:9:64

✓ nind 'ตีเตียน'

anyamutpādayāmāsa putram bhrguraninditam//

MBh.1:66:44

✓ raks 'รักษา'

grhe pannagarājasya prayatnāt pariraksitah//

MBh.1:48:21

✓ lul 'มีลิวลิท'

tasmin vilulite sāinye sāindhavayārjune gate/

MBh.7:130:1

✓ śams 'ธรรมเสวีย (ปางที่ไซ śasta)

śamsitātma jitakrodhastarpayan pitrdevatah/

MBh.1:86:13

✓ sev 'ศบ'

vratibhirbahubhñ kīrnam tāsāirupasevitam/

MBh.13:10:8

ข. ธาคูที่ลงท่ายควยพญูชนะอื่น ๆ นอกเหนือไปจากที่กล่าว มีทั้งที่ลง
ท่ายควยพญูชนะวรรคกันฐะ ตาลุชะ ทันคชะ โอนฐชะ ตลอดจนพญูชนะอุสม ดังตัวอย่าง

✓ kup 'โกกร' (เฉพาะฤคเวทและในสมัยมหากาพย์ สมัยหลังจากนี้ใช้ kupta)

tamaham kupitā bhīma punaḥ kopam niyama ca/

MBh.4:21:22

✓ ksudh 'หิว'

ksudhitaschandyamāno'pi bhojanam nabhyanandata//

MBh.12:168:52

✓ bhūṣ 'แต่ง, ประดับ'

yathāsthānavinikṣiptāirbhūṣitam bhasmarāsibhiḥ//

MBh.13:14:49

✓ mud 'รินเวียง'

mahābalāstatra janā rājan muditamānasah/

MBh.6:8:7

✓ yāc 'ขอ'

abhikāmāṃ striyaṃ yaśca gamyāṃ rahasi yācitah/

MBh.1:83:34

โดยทั่ว ๆ ไป ธาตุที่จะลง ita ปัจจัย จะใช้รูปเต็ม ยกเว้นเพียงไม่กี่ธาตุ เช่น

✓ grah 'จับ'

tena tat tu vacah samyak grhītam sumahātmanā//

MBh.14:15:23

✓ vad 'พูด' (สมัยหลัง ๆ นี้ใช้ vadita)

taṃ hatam samare bhīṣmaṃ mahārathakuloditam/

MBh.6:14:22

✓ vas 'อยู่' (บางทีมี vasita, uṣṭa)

tvavā sahoṣitā cāsmi tvam ca sarvāḥ sahoṣitā/

MBh.4:24:24

ปัจจัย ita นี้เป็นการที่จะเป็น ita ได้ในธาตุ / grah 'จับ' ซึ่งยกตัวอย่าง
ไปแล้ว

วิธลง ná ปัจจัย

ná ปัจจัย จะใช้ลงแก่ธาตุประมาณ 70 ตัว และลงติดกับ _____
 ซึ่งโดยไม่มีกรลง i อากม ธาตุที่กลาวนั้นได้แก่ธาตุบางตัวที่ลงท้ายด้วย ā, ī, ū, r
 (ซึ่งนักไวยากรณ์อื่นเคยถือว่าเป็น r̄ และเมื่อจะลงปัจจัยต่าง ๆ r เหล่านี้จะเปลี่ยนเป็น
 īr หรือ ūr), ṅ (ซึ่งจะกลายเป็น ṅ เวลาลง na ปัจจัย โดยไม่เป็นที่ตามกฎสนธิ)
 รวมทั้งธาตุบางตัวที่ลงท้ายด้วย c และ g อันเป็นข้อยกเว้น คงจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

✓ kr 'กระจัดกระจาย'

sa karābhyāṃ vikīrnābhyāṃ papāta bhuvī dūṣaṇaḥ//

R.3:26:5

✓ kṣi 'ทำลาย'

asurāirvadhyamānāste kṣīnaprāṇā divāukasaḥ/

MBh.13:156:4

✓ jr 'แก่', ✓ majj 'จม'

śokapañkārnave magnā jīrnā vanagatā iva//

MBh.12:174:26

✓ tr 'ชาม'

dravyāiryuktam samprahāroprāpannāirvāhairyuktam

tūrṇamavatārayasva//

MBh.7:2:27

✓ pr 'เต็ม'

sarvakalyāṇasampūrṇam hr̥ṣṭapustajanākulām//

R.2:51:22

✓ bhañj 'ทำลาย'

tānyanīkāni bhagnāni dravamānāni bhārata/

MBh.7:173:21

✓ śr 'บด'

visīrṇam patitam bhūmāu kavacam kasya kāñcaṇam/

R.3:64:45

นอกจากธาตุเหล่านี้แล้ว ยังมีธาตุที่รู้จักกันคืออีกเป็นจำนวนมากที่ลงท้ายด้วย d ซึ่งกลายเป็น n ก่อนลง na ปัจจุบัน โดยไม่เป็นที่ไปตามกฎสนธิ เช่น

✓ chad 'ปกปิด'

upacchannā vasumatī tathā puṣpāiryathartukāih//

MBh.1:127:42

✓ chid 'ตัด'

duryodhanam tu viratham chinnavarmayudham raṇe//

MBh.8:56:35

✓ pad 'ไป'

mayābhipannā devāśca modante śāśvatīh samāh/

MBh.13:82:7

✓ bhid 'ทำลาย'

nāthantah sarvakāmānam nāstikā bhinnacetasah//

MBh.3:183:73

และแม้แต่ anna 'อาหาร' ก็ยังเห็นได้ว่าน่าจะมาจาก ✓ ad 'กิน' โดยลง na ปัจจุบัน แต่คำนี้เครื่องหมายบอกระดับเสียงเปลี่ยนไปอยู่ที่พยางค์หน้าโดยไม่ลงบนตัวปัจจุบัน

กริยาภิกต อตีตกาลกรรมวาทก ta ปัจจัยนี้มีไต่ทำได้จากธาตุเพียง
 อย่างเดียว แต่จะทำจากกริยาชั้นที่สอง หรือชั้นที่สามก็ได้ตามต้องการ และเป็นที่ยอมรับทำ
 กันมาก แต่การลงปัจจัยให้แก่เคากกริยาเหล่านี้ทุกชนิด จะลงไต่เฉพาะ ita ปัจจัย หรือ
 เรียกว่า i อากม ta ปัจจัย เท่านั้น

6.3.2.1.2 กริยาภิกตอตีตกาลกรรมวาทก ของกริยาการีต

การลง ta ปัจจัยให้แก่กริยาการีต จำเป็นที่จะต้องตัด
 aya ปัจจัยของกริยาคอก เหลือไว้แต่ธาตุที่เปลี่ยนรูปแล้ว เช่นเดียวกับตอนที่สร้างอาชยวาท
 การีต กรรมวาทก หลังจากนั้นจึงลง i อากม และ ta ปัจจัยตามลำดับ ทั้งนี้ใช้กับ
 กริยาการีตได้ทั้งการีตแท้และการีตเทียม ตัวอย่าง

✓ r 'ไป', ✓ yā 'ไป'

dhanāni mitreṣu samarpitāni vāirānyamitreṣu ca
yāpitāni// R.6:112:23

✓ klp 'พร้อม'

śarīragrahaṇam cāsyā kena pūrvam prakalpitam/
 MBh.14:18:24

✓ krudh 'โกรธ', ✓ lubh 'โลภ'

lobhitah krodhitaścāiva tapasā cābhivardhate/
 R.1:65:11

✓ ksi 'ทำลาย'

ksapitam pāṇduputrena ceṣṭatām no viśāmpate/
 MBh.7:185:21

✓ gam 'ไป'

samśayaṃ gamito yuddhe miśatāṃ sarvadhanvinām//

MBh.1:2:274

✓ cint 'คิด'

anyathā cintito hyarthah punarbhavati so'nyathā//

MBh.4:47:7

✓ cyu 'เคลื่อน'

yastvam pracyāvito rājyād vyaśanam cottamaṃ gataḥ/

MBh.12:106:7

✓ jñā 'รู้', / sru 'ฟัง'

tridaśaganarājñamapi khalu necchāmyamaheśvarājñaptam//

MBh.13:14:287

śrāvitastvam mayā guhyam jñāpitaśca sanātanam/

MBh.14:16:9

✓ tras 'ตกใจ'

vitrasitā mrgāḥ simhāiḥ sahasā pradrutā diśaḥ//

R.2:97:8

✓ damś 'กัด'

sūryodayam ta icchantah sthitā yuddhāya damśitāḥ/

MBh.6:50:58

✓ dip 'ส่องแสง'

pātāljvalanaśikhāvidīpitāṅgam garjantam

drutamabhi jagmatustataste//

MBh.1:22:12

✓ duṣ 'ประทุษร้าย'

purā yad dūṣitam nityam tvayā bhaksayatā narān//

MBh.1:152:31

✓ drp 'หยิ่ง'

kasya tulyabalā deva ganāścāisvaryadarpitāh//

MBh.13:14:219

✓ dhṛṣ 'ทาทาย'

kāranam bruhi gandharva kim tad yena sma dharsitāh/

MBh.1:169:59

✓ dhvams 'กระจัดกระจาย'

rakṣasam ca balaṃ paśya śarairvidhvamsitam mayā/

R.6:25:25

✓ naś 'เสียดาย'

kimtu nādyānuśocāmi tathā''tmānam vināśitam/

MBh.3:179:29

✓ nud 'ผลัก'

devyā pranodito devah karuṇyārdrikṛteksanah/

MBh.12:153:111

✓ pū 'ชำระ'

pāvītā vai bhaviṣyati pāvanam hi param hi tat/

MBh.13:84:27

✓ pr 'เต็ม'

tena śabdena mahatā pūritābhūd vasundharā/

MBh.7:171:10

✓ bhid 'ทำลาย'

indrena bheditāste tu yuddhe'nyonyamapātayan//

MBh.13:12:31

✓ bhī 'กลัว'

tataste dānavāḥ sarve tena nādena bhīṣitah/

MBh.12:209:25

✓ bhū 'เป็น'

tāu kadācit sametānamṛṣīnām bhāvitātmanam//

R.1:4:14

✓ bhramś 'ตก'

yat pitryād bhramśitā rājyāt tvayehāmiṣagrddhinā//

MBh.7:86:16

✓ mṛj 'เช็ด'

sammārjitam sādhakārāiscitrakārāisca citritam/

MBh.1:127:41

✓ mrd 'บด, บด'

niśīthe pāṇḍavam sāinyametāt sāinyapramarditam/

MBh.7:183:36

✓ mṛṣ 'เงินเลอ'

astram prāduscakārogram nārāyaṇamamarsitah//

MBh.1:2:265

✓ ruh 'หิน'

pitaro'bhilasante vai nāvam cāpyadhirohitah//

MBh.13:92:18

mamaiva ca prahārena jīvitād vyaparopitah//

MBh.3:39:29

✓ lal 'เล่น'

lālitā satatam rājñā dharmajñā dharmadaṛṣiṇī//

MBh.12:14:4

✓ lup 'ทำลาย'

tena tatra pradīpah sa dīpyamāno vilopitah//

MBh.1:131:23

✓ sam 'สงบ'

rāmah kamalapatrākso jīvanaśamito gatah//

R.2:66:8

✓ śī 'นอน'

anāyusyam divā svapnam tathābhyuditasāyitā/

MBh.13:104:138

✓ sudh 'ชำระ'

rājāno hi mahātmano yonikarmavisodhitah/

MBh.3:3:10

✓ sus 'แห่ง'

tasmin samsosite dese bhadramadaya varipah/

MBh.13:154:28

✓ sah 'ออกพบ'

tatha protsahita devi gatva mantharaya saha/

R.2:9:55

✓ sud 'จัก'

anindram lokamicchanti kavyamata nisudita//

R.1:25:21

✓ sr 'ไหล'

sobhayantu kumarasya vahinim suprasarita//

R.2:36:3

✓ srj 'ปล่อย สว่าง'

krpayā ca punastena sa jiveti visarjita//

MBh.7:144.14

✓ stambh 'หยุด'

hunkarena mahadevah stambhito'tha trilocanah/

R.1:75:18

✓ sprś 'แตะ'

sparsita rajasimhena mama datta nrgena ha/

R.7:53:15

✓ smr 'จำ'

smārīto'smyahametena tattvamāha mahodadhih/

R.6:22:52

6.3.2.1.3 กริยาภิกตํ อตีตากถกรรมาจกของกริยาบอกความปรารดนา
และกริยาบอกความแน

วิธีสง ta ปัจจยให้แกเคากกริยาบอกความปรารดนา ก็เพียง
แต่ตัก a หายปัจจย sa ที่แสดงความปรารดนาออก แล้วเติม i อากม ta ปัจจย ก็จะมี
ความหมายเป็นอตีตากถกรรมาจกตามตองการ ตัวอย่าง

✓ āp 'บรรลุ'

apatyārtham samārambho bhavataścāyamīpsitah//

• MBh.1:31:22

✓ kr 'ทำ'

śaktāu hyadya yuvam kartum kāryam tasya cikīrsitam//

R.3:72:19

✓ gup 'คุ้มครอง'

āsutyājyo'smi yusmābhirbrāhmaṇāisca jugupsitah/

MBh.1:222:28

✓ cit 'รับรู้'

dustānam pratipattim ca kṛtsnam cāiva cikitsitam//

MBh.4:12:7

✓ pā 'ดื่ม'

rāvapeṇa pramathitām prepāmiva pipāsitah//

R.5:16:22

✓ bhuj 'บริโภคน'

bubhuksitānāmarthāya klptamannam samantatah//

MBh.9:35:25

✓ vac 'พูด'

idam pūrvamidam paścād vaktavyam yadvivaksitam/

MBh.12:320:83

✓ śak 'สามารถ'

parikramantah sarvajñā vidhivat sādhuśikṣitam//

MBh.3:38:19

✓ śru 'ฟัง'

sūsrūsitastena tadā dāityendro vākyamabravīt//

MBh.12:124:39

ส่วนการลง ta ปัจจัยให้แก่งரியานอกความเน้นกระทำอย่างเดียวกัน
แก่งரியากิตก ta ปัจจัย ของกริยานิคนี้ไม่มีที่ใช่แพร่หลาย

6.3.2.1.4 กริยากิตก อธิกกาลกรรมาจก ของกริยานาม

แม่งกริยานามจะไม่ว่านี่นิยมใช้แจกเป็นลกการอื่น ๆ

นอกจากปัจจุบันกาลทั้ง 4 กั๊งที่ไคกลาวไว้ในตอนต้น แตกมีผู้นิยมใช้กริยานามในรูปกริยากิตก
อธิกกาลกรรมาจก ta ปัจจัยนี้มากเป็นพิเศษ

วิธีลงปัจจัยก็ไม่ว่านแตกต่างไปจากกริยากิตก ta ปัจจัย

ของกริยากิตก ที่กลาวนี้หมายถึงกริยานามที่ลงท้ายด้วย aya ปัจจัย เหมือนการิต ส่วน
กริยานามที่ลงปัจจัย ya หรือที่มี ya อยู่ด้วย ส่วนใหญ่จะคัก ya ออก รวมทั้งคักสระหน้า
ya ออกด้วย แล้วจึงลง ita ปัจจัย แตกบางครั้งก็ไม่ว่านเช่นนั้น ตัวอย่าง

arthaya - 'ปรารถนา'

īśo'hamapi sarvasya karisyāmi tu te'rthitām/

MBh.1:34:13

ganaya-- 'นับ'

ganitah pañjavīryasca ādityo raśmivāṃstathā /

MBh.13:91:36

garvāya - 'หญิง'

yaksā nāgāstathā dāityā ye cānye balagarvitāḥ//

MBh.7:185:16

cūrṇaya - 'บด'

chinna hayāḥ kuñjarāścāpi bhagnāḥ saṃcūrṇitāścāiva

rathāḥ śilābhiḥ//

MBh.7:179:38

rūpaya - 'แสดง'

vyaktamārvyāhi. kena tvamevamrūpā virūpitaḥ//

R.3:19:2

śabdāya - 'เรียก'

so'ham yogaratirbrahman yogaśastreṣu śabditāḥ//

MBh.12:339:69

นอกจากนั้น ยังมีกริยานามบางตัวที่ไม่เคยใช้เป็นรูปอาชยาคแต่ใน
ปัจจุบันกาล แต่จะใช้เพียงในรูปกริยาภิกต ta ปัจจุบันเท่านั้น กริยานามเหล่านั้นมี
ตัวอย่างดังต่อไปนี้

samjñita 'ใจดีว่า'

dvitīyā sagarasyāsīt patnī sumatisamjñitā//

R.1:38:4

duḥkhita 'เป็นทุกข์'

sa tu tam brāhmaṇo bhūtvā tasya duḥkhena duḥkhitah/

MBh.14:58:32

vegita 'ไว้', śonita 'แดง'

samkocyāgrakarān bhītah pradravanti sma vegitah/

śakṛnmūtram sṛjantaśca kṣarantah śonitam bahu//

MBh.1:69:30

sukhita 'เป็นสุข'

praksipyā narake sā tvam kākeyi sukhitā bhava/

R.2:12:91

กริยาชั้นที่สองบางชนิด เมื่อลง ta ปัจจุบันแล้ว จะทำให้มีความหมาย เป็นกรรมวาจกทันทีโดยไม่มีที่ไ้เป็นอดีตกาลกรรมวาจก ได้แก่ กริยากริธา (แท้) กริยา บอกความปรารถนาบางตัว กริยานามบางตัว ฯลฯ ทำให้กริยาเหล่านั้นกลายสภาพเป็น กริยาชั้นที่สามไปโดยอัตโนมัติ และในท่านองเดียวกัน หากลง ta ปัจจุบันกับกริยาชั้นที่สาม ที่สร้างจากเคากริยาชั้นที่สองเหล่านี้ ย่อมทำให้มีความหมายเป็นกรรมวาจกเพิ่มขึ้นมาอีก ชั้นหนึ่ง

6.3.2.2 กริยากริธกอดีตกาลกรรมวาจก (Past Active Participle)

กริยากริธกชั้นนี้มีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกริยากริธกอดีตกาลกรรมวาจกที่ ไ้ไกลแล้ว เพราะเกิดจากกริยากริธกอดีตกาล กรรมวาจก ta หรือ na ปัจจุบัน ซึ่ง ลงปัจจุบัน vant อันเป็นปัจจุบันชั้นที่สอง (ปัจจุบันแท้) แปลว่า มี ชอนลงไปอีกชั้นหนึ่ง

เมื่อกริยาภิกตกรรมจากแปลว่า ถูกกระทำ (กริยานั้น) หรือสิ่งที่ถูกกระทำ (กริยานั้น) ลง vant ปัจจัยลงไปจึงแปลว่า มีสิ่งที่ถูกกระทำ ซึ่งเป็นเครื่องบงถึงผู้กระทำกริยานั้นเอง ปัจจัยtavant นี้มีความหมายเป็นกรรตุจาก จึงอยู่ในกลุ่มปัจจัยที่มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า กิตปัจจัย ดังที่ในบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวไว้ว่า "กิตปัจจัย สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็นกัตกรูป เหล่า 1" ¹ เมื่อลงปัจจัยนี้แล้ว เราอาจเรียกชื่อกริยาภิกตชนิดนี้ว่ากริยาภิกตกิตปัจจัยก็ได้ แต่ส่วนใหญ่เรามักจะเรียกว่ากริยาภิกตกตีกาล กรรตุจาก tavant หรือ navant ปัจจัย ซึ่งในสมัยมหากาพย์มีตัวอย่างที่ชัดเจน

6.3.2.2.1 กริยาภิกตกตีกาลกรรตุจาก ของกริยาชั้นที่หนึ่ง

✓ āp 'บรรลุ'

sa kāleneha mahatā sāindhvam prāptavān sutam//

MBh.7:146:106

✓ i 'ไป'

adhītavān yathāsakti tathāiva brahmacaryavān//

MBh.14:46:1

✓ is 'ส่ง'

prāptam dāivaratham svargāneṣṭavān yatra dharmarāt//

MBh.1:2:370

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

✓ kr 'ทำ'

tena dharmena kṛtavān dāivam pitryam ca bhārata/

MBh.12:348:14

✓ khyā 'เห็น'

evam me bhagavān deva svayamākhyātavān harih/

MBh.12:343:66

✓ gam 'ไป'

kasyacittvatha kālasya mṛgayām gatavān nṛpaḥ//

MBh.13:12:6

✓ gā 'ร้องเพลง'

yāsko māmr̥siravyagro nāikayajyeṣu gītavān/

MBh.12:342:72

✓ grah 'จับ'

ayamārya mahāsattvo bhakṣārtham mām grhītavān/

MBh.3:180:4

✓ ji 'ชนะ'

jitavān sarvasāinyāni tāvakāni hasanniva//

MBh.7:147:76

✓ tyaj 'สละ'

sa kasmāt prānado'nyesām prāṇān saṃtyaktavānasi//

MBh.14:80:11

✓ dā 'ให้'

pāṇḍubhyaḥ prārthyamāno'pi pitryamamsam na dattavān/

MBh.9:61:21

✓ drś 'เห็น'

na .dadarsa madhum tatra bhaginim tatra drstavān/

R.7:25:39

✓ naś 'เสียหาย'

pariksito narendrasya vidho yannastavān mṛgaḥ/

MBh.1:40:16

✓ nī 'นำ'

mama putrah sabhām bhāryām pāṇḍunām nītavān balāt/

MBh. 8:9:59

✓ budh 'รู้', 'คน'

sambhramāttu daśagrīvastat karma na sa buddhavān/

R.3:54:4

✓ bhuj 'บริโภคร'

sa bhuktavān suvisrānto gāutamo'cintayat tadā/

MBh.12:171:31

✓ yuj 'เชื่อม'

nāvamānam kulasyāsya g dākeśah prayuktavān/

MBh.1:220:2

✓ labh 'ได้รับ'

tadalabdhavāṭim mandāṃ kim māṃ vakṣyati vāsukih/

MBh.1:47:37

✓ vac 'พูด', ✓ śru 'ฟัง'

ityaham vilapan sūta bahusāḥ putramuktavān/

na ca me śrutavān mūḍho manye kālasya paryayam//

MBh.7:85:38

✓ vṛt 'หมุน, เป็นไป'

hrasvo dīrghastathā sthūlaścaturasro'nuvṛttavān//

MBh.12:184:33

✓ sah 'ออกพบ'

anarhaḥ paramam kleśam soḍhavān sa yudhiṣṭhirah//

MBh.1:62:9

✓ sic 'ประพรม'

prītaḥ kṣipramatho vṛkṣamamṛtenāvasiktavān//

MBh.13:5:29

6.3.2.2.2 กริยาภิกถกถิตกาลกรรตุวจาก ของกริยาชั้นที่สอง

นอกจากปัจจุบันนี้จะใช้สร้างกริยาภิกถกจากเศากริยาชั้นที่หนึ่งแล้ว ยังใช้สร้างจากเศากริยาชั้นที่สองได้ด้วย ซึ่งประเภทยังคงมีความหมายเป็นกริยาชั้นที่สองตามเดิม (เช่นเดียวกับที่สร้างจากเศากริยาชั้นที่หนึ่งแล้วคงความหมายเป็นกรรตุวจากไว้อย่างเดิม) เพียงแต่เปลี่ยนเป็นอดีตกาล ตัวอย่าง (เฉพาะกริยาการีตและกริยานาม)

✓ tvar 'รีบเร่ง'

prāptakāle sa dharmātma bhaktyā tvaritavān nr̥paḥ//

R.2:1:45

✓ budh 'รู้, คำนึง'

āpadam tena mām pārthah sa sambodhitavān purā/

MBh.1:145:18

✓ vid 'รู้'

yathā sūto lohitākṣo mahātma paurāṇiko veditavān

purastāt/

MBh.1:56:6

✓ vr̥ 'ลง'

prajānām hitakāmo'ham na ca vāritavāmstada//

MBh.1:38:9

kathaya- 'เล่า'

yathā kathitavān brahman pramatih pūrvajastava/

MBh.1:58:30

6.3.3 กริยาถิตกปโรกษาวิภक्ति (Perfect Participle)

กริยาถิตกประเภทนี้มีอยู่สองวาทคือกรรตุวาทกับกรรมวาท ชนิดที่เป็นกรรตุวาท ปรสไมบท ลงปัจจัย vāms (มีรูปที่แรงที่สุด เป็น vāms รูปที่แรงปานกลางเป็น vat และรูปที่อ่อนที่สุดเป็น us) ส่วนชนิดที่เป็นกรรตุวาท อาตมเนมทกับชนิดที่เป็นกรรมวาท นั้นใช้ปัจจัยรูปเดียวกัน คือ āna หลักปฏิบัติก่อนลงปัจจัยเหล่านี้ก็ไม่มีอะไรมากนอกจากสร้างคำกริยา ปโรกษาวิภक्तिจากธาตุนั้น ๆ แล้วจึงลงปัจจัย

กริยาภิกตฺชนิตนึมีไช่มาภพสมคฺวรในสมัษพระเวท แต่เมื่อตคมาถึงสมัษลัถง ๆ
แลวมที่ไชนอยมาก¹ เช่นทัวอยาง ชนิตกรรทวาทจก ปรัดไมบท

✓ gam 'ไป'

abhyarcya brāhmanānpārtho draupadīmabhiḥ jagmivān/

MBh.1:220:16

✓ jan 'เกิด'

etasminneva kāle tu menakāyāṃ prajājñivān/

MBh.1:8:6

✓ han 'ฆ่า'

yasmādanaparādham tvam sahāyam mama jaghnivān/

R.7:65:16

ชนิตอาทมเนบท

✓ yudh 'รบ' (คำนี้เป็นชื่อเฉพาะ)

upāyātpuṇḍarikākṣo yuyudhānānugastadā//

MBh.14:59:4

6.3.4 กริยาภิกตฺกอนาคทกาล (Future Participle)

กริยาภิกตฺกประเภทนี้ ก็เช่นเดียวกับกริยาภิกตฺกประเภทอื่น ๆ คือมีทั้งชนิต
กรรทวาทจกและชนิตกรรทวาทจก แต่ต่างกับกริยาภิกตฺกอื่น ๆ ตรงที่ว่ากริยาภิกตฺกอนาคทกาล
กรรทวาทจกกับกรรทวาทจกมีวิธึลงปัจจุบแตกต่างกันไปโดยสิ้นเชิง

¹ Whitney, *op.cit.*, p. 292.

6.3.4.1. กริยาภิกทก่อนาคตกาล กรรตุวาจก (Future Active Participle)

กริยาภิกทก่อนาคตกาล กรรตุวาจกนี้จะลงปัจจัยโดยตรงต่อจาก *sya* ปัจจัย ที่ลงกับธาตุแสดงอนาคตกาล ปัจจัยที่ใชลงก็คือ *nt* (หรือที่นักไวยากรณ์บางคน ถือว่ามีการตก *a* หาย *sya* ออกแล้วลง *ant* ปัจจัย เช่นเดียวกับกริยาภิกทปัจจุบันกาล) ถ้าเป็นสตรีลิงค์จะลงปัจจัยเป็นสองรูป คือ *ntī* กับ *ti* ซึ่งรายละเอียดมีอยู่ในตอนที่กล่าวถึงกริยาภิกทปัจจุบันกาลแล้วว่า รูปกริยาภิกทของภวษยันตีวิภคิตี (*s-Future* หรือ *Second Future*) ลงปัจจัยสตรีลิงค์ได้ทั้งสองรูป อย่างไรก็ตาม ปรากฏแต่ในภาษาสมัยแรก ๆ และรูปหลัง คือ *ti* ก็หายากมากไม่ว่าภาษาสมัยใดก็ตาม

ที่กล่าวไปข้างบนนี้เป็นกรรตุวาจกชนิดปรัสไมบถ ถ้าหากจะแจกเป็นรูปอาत्मเนบถ ปัจจัยที่ลงจะใชรูป *māna* อย่างเดียว (ถ้าเป็นสตรีลิงค์แจกเป็น *mānā*) แต่ไม่พบหลักฐานว่ามีที่ใดที่ใชในความหมายกรรมาจกได้ เพราะหากจะใชในความหมายกรรมาจก ก็จะใช้กริยาภิกทอีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า *Gerundive* แทน ดังนั้นในที่นี้จึงจะขอกล่าวอ้างถึงและยกมาเป็นตัวอย่างแต่เฉพาะกริยาภิกทก่อนาคตกาลของภวษยันตีลิงค์สองคือกริยาการีต และภวษยันตีสามที่มีการีตเป็นส่วนประกอบเท่านั้น ดังนี้

✓ *ksi* 'ทำลาย'

pāṇḍavān kṣapayisyānto dīptāsyāḥ pannagā iva//

MBh.7:199:16

✓ *man* 'คิด'

mānaysyan sa mānāḥ nīscakrāma nivesanāt//

R.2:15:6

✓ *yaj* 'ขวงสรวง'

yatra śaryātim cyavano yajaysyan saḥśvibhyām

somagrhnādekah/

MBh.14:9:31

✓ rādḥ 'สำเร็จ'

nityamārādhayisyaṃstāu yuvā yāuvanagocare/

MBh.1:76:24

✓ vid 'รู้'

sarvaṃ rājñe drupadāyakhilena nivedayisyaṃstvarito

jagāma//

MBh.1:191:13

✓ hr̥ṣ 'ยินดี'

harsayisyan svarāstrāṇi puram ca gajasāhvayam//

MBh.1:112:36

6.3.4.2 กริยาภิกก่อนาคคกาลกรรมาจก (Future Passive Participles)

กริยาภิกก่อนาคคกาลกรรมาจก โดยตรงจากธาตุ ทำหน้าที่เป็นคุณนาม คือขยายนาม โดยมีความหมายว่า นามตัวนั้นจะพึงได้รับการกระทำที่แสดงโดยธาตุนั้น ๆ จากผู้อื่น เท่ากับมีโครงสร้างเป็นกรรมาจก จึงได้ชื่อว่กริยาภิกก่อนาคคกาลกรรมาจก ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Gerundive ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า kṛtya (กฤตย) ส่วนใน ภาษาบาลีเรียกปัจจัยกลุ่มที่ใช้สร้างกริยาภิกก่อนาคคกาลกรรมาจก ว่า กิจปัจจัย คำว่ากิจปัจจัยนี้ มีความหมายถึงปัจจัยกลุ่มหนึ่งที่ใช้สร้างนามภิกและกริยาภิก แล้วมีความหมายเป็นกรรมาจกอยู่ในตัวเอง ในบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวว่า "กิจปัจจัย สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็นกัมมรูปและภาวรูป เหล่า ๑" ดังนั้น กริยาภิกก่อนาคคกาลกรรมาจกนี้ จึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งในภาษาไทยว่า กริยาภิกกิจปัจจัย¹

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

ปัจจัยที่ใช้สร้างกริยาภิกทกประเภทนี้ ส่วนใหญ่มีลักษณะที่ค่อนข้างไปทาง ปัจจัยชั้นที่สอง ที่ใช้กันแพร่หลายในภาษาทุกสมัยมีอยู่สามตัว คือ ya, tavya และ anīya ในสมัยพระเวทยังมีอีกสามตัว คือ tva, enya และ āyya ซึ่งไม่ค่อยพบอีก ในสมัยต่อมา จึงขอล่าวเน้นเพียงสามตัวแรกเท่านั้น

6.3.4.2.1 กริยาภิกทก อนาคตกาลกรรมาจก ya ปัจจัย

ปัจจัยนี้มีมาตั้งแต่ในสมัยแรก คือสมัยพระเวท และใช้ มาตลอดทุกสมัย ในสมัยพระเวทมีรูปเป็น ia ควบเหตุขึ้นก่อนที่จะลงปัจจัยนี้จึงต้องมีการ เปลี่ยนสระ e และ o ให้เป็น ay และ av ตามลำดับ เพื่อหลีกเลี่ยงการที่สระจะซ้อน กันถึงสามตัว¹ ที่มิใช่จริง ๆ ในสมัยมหากาพย์นั้นมีลักษณะดังต่อไปนี้

✓ kr 'ทำ'

krtyāni pūrvam parisamkhyāya sarvānyāvyaye cānurūpam
ca vṛttim/ MBh.5:37:24 .

✓ kṣi 'ทำลาย'

pradahecca hi tam rājan kaksamakṣayyabhug yathā//
MBh.13:9:21

✓ guh 'ซ่อน'

yaccittam tanmayo vaśyam guhyametat sanātanam//
MBh.14:51:27

✓ ji 'ชนะ'

tenājayyena mukhyena rāghaveṇa mahātmanā/
R.2:11:6

¹ Whitney, Sanskrit..., p. 345.

✓ dā 'ให้'

'tasmāi pradeyam prāyacchat prīto rājā dhanam bahu/

MBh.4:13:44

✓ nī 'นำ'

neyamasti mahī kṛtsnā yatra duryodhano nṛpaḥ/

MBh.3:1:17

✓ bhū 'เป็น'

na tāta capalāir**bhāvyamiha** prāptāiḥ kathamcana/

MBh.3:159:32

✓ mā 'มัก'

dr̥ṣṭvā ca tvam sūryapathāt patantam

vāisvānarār̥kadyutimaprameyam/

MBh.1:88:8

✓ mṛ 'ตาย'

martyadharmāna iha tu kimu sṛñjayasomakān/

MBh.9:7:12

✓ yaj 'บวงสรวง'

tato yājyanimite tu viśvāmitravasiṣṭhayoḥ/

MBh.1:175:15

✓ vac 'พูด'

madhudadhyakṣataghr̥tāiḥ svasti vācyā dvijāmstataḥ//

R.2:25:30

✓ śak 'สามารถ'

yo na śakyo mayā vaktum tvamasmāi vaktumarhasi//

MBh.5:41:10

✓ śī 'นอน'

śataśah patitā bhūmāu viraśayyāsu śerate/

MBh.6:48:13

6.3.4.2.2 กริยาอนาคตกาลกรรมาจก tavya ปัจจัย

tavya เป็นปัจจัยชั้นที่สอง สำหรับสร้างคุณศัพท์จาก
คำนามในรูปนามกิต्त tu ปัจจัย (Infinitive) ดังนั้น tavya นี้ ก็คือ tu ที่ลงปัจจัย
ya โดยลงคุณให้ u เป็น o แล้วปฏิบัติตามวิธีลง ya ปัจจัย ที่กล่าวมาแล้ว คือ o แปลง
รูปเป็น av แล้วจึงลงปัจจัย สำเร็จรูปออกมาเป็น tavya

ก่อนที่จะลงปัจจัยนี้เข้ากับธาตุ จะเติม i อากศหรือไม่
ให้เป็นไปตามกฎของ เสฏฺฐ อนิฏฺฐ และเวฏฺฐ

ปัจจัยนี้ในฤๅเทศไม่มีที่ใช้ และในอรรถพเทศก็มีเพียง
สองครั้ง แต่มีที่ใช้มากขึ้นในภาษาสมัยหลัง ¹ เช่น

✓ āp 'บรรลุ'

prāptakāle tu prāptavyam notsrjeyurnararṣabhāh/

MBh.4:52:10

✓ iks 'เห็น'

upekṣitavyo yatnena tādrśah puruṣādhamah/

MBh.12:114:7

¹ Ibid., p. 346.

✓ ksam 'อกพน'

ksantavyam putra dharmo hi hato hanti na samsayah/

MBh.1:41:22

✓ ksip 'ขวาง'

na cāpyevam tvayā bhūyah kseptavyā brahmavādinah/

MBh.1:31:32

✓ gam 'ไป'

evamevāvagantavyam nānātvāikatvametayoh/

MBh.12:308:24

✓ grah 'จับ'

sa te pratigrahītavyah sāmitrisahito'tithih/

R.3:74:16

✓ ji 'ชนะ', ✓ mr 'ตาย'

jetavyamiti kākutstho martavyamiti rāvānah/

R.6:109:7

✓ tyaj 'สละ'

avasāyam bhoh śarīram te tyaktavyam munipuṅgava/

MBh.12:199:24

✓ nī 'นำ'

tesām sāntvam krūrāmīśram pranētavyam punah punah/

MBh.12:102:26

✓ prach 'ถาม'

nāite mahābhaye prāpte samprastavyāḥ kathamcana//

MBh.4:47:28

✓ bādḥ 'เบียดเบียน'

bādhitavyāḥ suraganā ṛsayasca tapodhanāḥ//

MBh.12:349:32

✓ bhuj 'บริโภคน'

tadannamapi bhoktavyam jīryate yadanāmayam//

R.3:50:18

✓ bhr 'แบก, เลี้ยง'

bhartavyo'yam tvayā yasmādashmākam vacanādapi//

MBh.1:74:114

✓ yā 'ไป'

etasya vāhān kuru savyatastvamevam hi
yātavyamamūḍhasamjñāih//

MBh.4:66:14

✓ yuj 'เชื่อม'

na ca te mānuṣeṣvetat prayoktavyam kathamcana/

MBh.1:132:19

✓ yudh 'รบ'

sahitāiscāpi yoddhavyamityeṣa samāyaḥ kṛtaḥ//

MBh.9:18:20

✓ ruh 'รู้น'

āroḍhavyastvayā svargah sajjībhava mahādyute//

MBh.3:41:44

✓ labh 'ได้รับ'

labdhavyānyeva labhate duḥkhāni ca sukhāni ca/

R.7:54:17

✓ vac 'พูด'

āryeṇa hi na vaktavyā kadācit stutirātmanah//

MBh.7:195:21

✓ vand 'ทอนรับ'

vanditavyāśca te nityam ya śeṣā mama mātaraḥ/

R.2:26:32

✓ śank 'สงสัย'

nityam tasmācchāṅkitavyamamitram tad vidurbudhāḥ//

MBh.12:80:13

✓ śru 'ฟัง'

ihasthāireva tat sarvam śrotavyam bharataraṣabhāḥ/

MBh.3:159:21

✓ stu 'สรรเสริญ'

udakānayane cāiva stotavyo varuṇo vibhuḥ/

MBh.13:91:26

✓ smr 'จำ'

avirodhena dharmasya smartavyo'smi kathāntare/

MBh.1:77:15

✓ svap 'หลับ'

svaptavyam nāiva nagnena na cocchiṣṭo'pi samviśet//

MBh.13:104:67

✓ han 'ฆ่า'

na hantavyo na hantavya iti yanmām prabhāṣata/

MBh.7:143:60

✓ hū, hvā 'เรียก'

neyamāhvayitavyā te śayane vārsaparvanī//

MBh.1:82:15

✓ hr 'นำไป'

prāṇāḥ priyatarā sītā hartavyā tava samnidhāu//

R.3:40:6

6.3.4.2.3 กริยาภิกทกอนาคทกาลกรรมาจก anīya ปัจจัย

รูป anīya ปัจจัยนี้ มีลักษณะเป็นปัจจัยชั้นที่สองเช่น-

เดียวกับ tavya เพราะสร้างโดยการลงปัจจัยคุณศัพท์ คือ iya เข้าไปกับอาการนามหรือ
นามแสดงกริยาอาการที่ลงท้ายด้วย ana ปัจจัย อยู่เดิม

ปัจจัยนี้ในสมัยพระเวทมีที่ใช้น้อยมากเช่นเดียวกับปัจจัย
ที่แล้ว กล่าวคือไม่ปรากฏในฤคเวท แต่มาปรากฏในอถรรพเวทเพียงสองครั้งเช่นกัน และ

มาในสมัยหลังกัมที ๒๒ ไซนอยกว่า Gerundive ที่ลง tavya ๑ ๑ กังทว้อย่าง

✓ arc 'ส่องแสง, สรรเสริญ'

yah sarveṣāṃ bhavati hyarcaniya utsedhanastambha
ivābhijātaḥ/

MBh.12:299:22

✓ aś 'กิน', ✓ sprś 'แตะ'

mantā mantavyaṃ prāsītā prāsaniyam ghrātā ghreyam
sparsītā sparsaniyam//

MBh.12:351:17

✓ drś 'เห็น'

subhago darśaniyaśca jñānabhāgyatha jāyate/

MBh.13:110:10

✓ pā 'ดื่ม'

sa tatra pītvā pāniyam snātvā ca bharatarsabha/

MBh.1:150:19

✓ bhaj 'บัง'

sa cāhaṃ ca tvayā rājan bhajaniye bhajasva mām//

MBh.1:82:23

¹ Ibid.

✓ bhuj 'บริโภคน'

bhojanīyāni peyāni bhakṣyāni vividhāni ca/

MBh.1:174:11

✓ ram 'ยินดี'

avaśyam tveva vāsārtham raṇanīyam śivam sukham/

MBh.1:1:16

✓ vrj 'ปัด'

varjanīyam sadā yuddham rājakāmena dhimata/

MBh.12:69:23

✓ sprh 'ปรารถนา'

vivecane kṛtātmasi sprhanīyo vijānatām/

MBh.12:227:107

กริยาภิกษณิณนี้ นอกจากจะลงปัจจัย 3 ตัวนี้ได้แล้ว ยังมีปัจจัยอีกตัว
หนึ่งซึ่งคิดมาจากสมัยพระเวท และมีที่ใช้เรื่อยมาทั้งในสมัยมหากาพย์ตลอดมาจนสมัยหลัง
นั่นคือ enya¹ ซึ่งในสมัยมหากาพย์นี้เท่าที่พบมีที่ใช้กับราชาศัพท์เดียวเท่านั้น คือ

✓ vr 'เลือก'

jājvalyamānamusanastejaseha tatsādhayāmāsamaham

varenya//

MBh.13:103:39

6.3.4.2.4 กริยาภิกษณิณนาคคกาลกรรมาจก ของกริยาชั้นที่สอง

กริยาภิกษณิณนาคคคาลกรรมาจก ที่ประกอบขึ้นจากปัจจัย

ทั้งสามตัวนี้ นอกจากจะสร้างจากธาตุแล้ว ยังอาจสร้างจากเคากริยาชั้นที่สอง โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งการิตไมวาเทหรือเทียมได้อีกควย ตัวอย่างเช่น

¹ Ibid., p. 465.

✓ kr 'ทำ'

nāuśca kārayitavyā te dr̥dhā yuktavaṭarākā/

MBh.3:187:31

✓ man 'คิด'

na vimānayitavyāste rājñā vṛddhimabhīpsatā//

MBh.12:118:24

✓ muc, mokṣ 'ปล่อย, หลุด'

eṣa mokṣayitavyeti prāhuravyaktagocarāt//

MBh.12:308:25

✓ ram 'ยินดี'

rāmanīyakamāgacchan mātṛā saha bhujāṅgamāh//

MBh.1:26:8

✓ vr 'เลือก'

mayā varayitavyo'bhūcchālvastasmin svayamvare/

MBh.1:103:62

✓ sthā 'ยืน, ตั้งอยู่'

kavyāni jñānanisthebhyah pratisthāpyāni bhārata/

MBh.13:90:51

นอกจากนี้ ที่สร้างจากเศากริขานามก็มี เช่น

kīrtaya- 'สรรเสริญ'

itīdam kīrtanīyasya keśavasya mahātmanah/

MBh.13:149:121

6.4 ตัทธิศ

เมื่อนำธาตุมาลงปัจจัยชั้นหนึ่งที่มีความหมายต่าง ๆ กัน สำเร็จรูปออกมาเรียกว่ากิตกแล้ว กิตกเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นนามกิตกหรือวิยาก็กิตก ย่อมมีลักษณะและการแจกวิภัติที่ไม่ผิดอะไรกับนามตัวหนึ่ง จึงอาจลงปัจจัยชั้นที่สองหรือปัจจัยตัทธิศได้เช่นเดียวกับนามตัวอื่น ๆ เช่น

✓ kr 'ทำ'

evam gate tu kim karyam kim ca karyataram nrpāh//

MBh.8:10:9

✓ trp 'ยินดี'

saṃcinvānakamevāinaṃ kāmanāvitṛptakam//

MBh.12:277:18

✓ pat 'ป็น, ตก'

niṣadhānāmadhipatim nalam ripunipātinam/

MBh.3:64:93

✓ pūj 'บูชา'

pūjanīyatamāvetāvapi sarvāih surāsurāih//

MBh.1:227:20

✓ bhū 'เป็น'

bhūyistham ca narendrānam vidyate na śubhā gatih//

MBh.13:84:2

✓ mr. 'ตาย'

niyogādbrahmanastāta martyatām samupāgatah//

MBh.3:41:18

✓ rabh 'ตั้งตน'

babhuva samrabdhatarah samudra iva parvani//

R.2:18:7

✓ ram 'ยินดี'

ramaniyatamam loke nagaram vāraṇāvatam//

MBh.1:142:7

✓ vas 'อยู่'

ye tvayā kīrtitā doṣā vane vastavyatām prati/

R.2:29:2

✓ vah 'พาไป'

yayāu mithunamāropya vidarbhāmstena vahinā//

MBh.3:60:22

✓ stan 'ฟารอง'

tasya tejobhavo vahniḥ sameghaḥ stanayitnumān//

MBh.13:14:245

✓ han 'ฆ่า'

aṣṭāṅgām buddhimāhuryam sarvaśreyo' bhigatinim/

MBh.3:2:18

นอกจากนี้ ตักริษซึ่งสร้างจากกิตกของกริษานามกัณิ เช่น

dukhita 'เป็นทุกข์'

ko'nyo'sti dukhitataro matto'nyo hi pumānbhuvi//

MBh.11:1:20

6.5 อพยยกริยา (Indeclinable Participle)

กริยาที่สร้างขึ้นจากธาตุ แต่ไม่ต้องแจกวิภคิตี เรียกว่า อพยยกริยา (Indeclinable Participle) มีสองชนิด และเพื่อความสะดวกจะใช้อีกตามที่เป็นที่นิยมใช้กันอยู่ในภาษาอังกฤษ คือ Gerund กับ Infinitive นักไวยากรณ์พื้นเมืองรวมทั้งที่ศึกษากันในภาษาไทย เรียกกริยาทั้งสองชนิดนี้ว่า กิตก เช่นเดียวกับศัพท์อื่น ๆ ที่สร้างมาจากธาตุและแจกด้วยวิภคิตีนามตั้งกล่าวไปแล้ว การเรียกชื่อนี้แสดงให้เห็นความเป็นมาของกริยาสองชนิดนี้ว่าแท้จริงแล้วก็สร้างมาด้วยวิธีเดียวกับนามกิตกนั่นเอง . แต่ที่ไม่มีใครแจกวิภคิตีก็เพราะว่าได้มีการแจกวิภคิตีมาเรียบร้อยแล้วแต่เดิมจนกลายเป็นรูปตายตัวไปแล้ว รูปที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันคือรูปที่แจกวิภคิตีมาแล้วอย่างสำเร็จรูป และใช้ทำหน้าที่ในประโยคแตกต่างกันไป

6.5.1 Intinitive

ในภาษาสมัยแรก ๆ Intinitive ได้แก่พวกนามกิตกที่แจกวิภคิตีตามหน้าที่ของศัพท์นั้น ๆ ในประโยค จึงอาจแจกวิภคิตีเป็นรูปต่าง ๆ ตั้งแต่วิภคิตีที่ 2-7 หรือที่เรียกว่า Oblique Cases ได้ ในสมัยพระเวทและพราหมณะจะมี Intinitive รูปต่าง ๆ เหล่านี้ใช้เป็นจำนวนมาก ได้แก่รูปที่ลงท้ายด้วย tum, tave, tavāi, tos, am, e, āi, as, i, ase, se (ṣe), mane, vane, taye, tyāi, adhyāi, aye, dhi, ṣi, syai, ṣani และ tari¹ แต่รูปเหล่านี้ได้เลิกใช้ไปหมดในสมัยหลัง ดังนั้นในสมัยมหากาพย์ลงมา จึงเหลือ Intinitive อยู่เฉพาะรูปแรก คือรูปที่ลงท้ายด้วย tum เพียงรูปเดียว ซึ่งได้แก่รูปวิภคิตีที่ 2 (หุคิยาวิภคิตี) ของนามกิตกที่ลง tu ปัจจุบันนั่นเอง ในที่สุดจึงเกิดกฎขึ้นมาว่า ปัจจุบันที่ใช้สร้างอพยยกริยาชนิดนี้ คือ tum ปัจจุบัน

¹ Ibid., pp. 347-51, and

Williams, A Practical Grammar of the Sanskrit language,

บางครั้ง tum ปัจจุบันนี้จะมี i อากศแทรกเข้ามาข้างหน้าด้วย การจะ
 ลง i อากศกับธาตุใดโดยมากจะขึ้นอยู่กับว่าธาตุนั้นเป็นเสฏฐหรืออนิฏฐ หรือเวฏฐ แต่สำหรับ
 กริยาชั้นที่สองและชั้นที่สามจะใช้ itum ลงกับเคากกริยานั้น ๆ ตลอดโดยไม่มีข้อยกเว้น แต่
 มีข้อควรสังเกตว่า มีกริยาชั้นที่สองอยู่ชนิดหนึ่งจะไม่ทำเป็นรูป Infinitive คือ กรรม-
 วาจาก เพราะ Infinitive ของกริยามีรูปเดียว คือรูปกรรมวาจากเท่านั้น¹

ตัวอย่างของประโยคที่มี Infinitive ซึ่งลง tum ปัจจุบัน ในสมัย
 มหากาพย์ (เฉพาะที่มีกริยาเป็นส่วนประกอบ รวมทั้งกริยานามด้วย)

✓ garh 'ตีเตียน'

na hi dharmamavijñāya yuktam garhayitum param//

MBh.7:143:41

✓ grah 'จับ'

phalapuspodakam nāma pratigrāhayitum nrpam/

MBh.1:43:25

✓ cal 'เคลื่อนไหว'

na cāpyaham cālayitum śakyā kenacidāṅgane/

MBh.4:9:34

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Monier Williams กล่าวว่า กริยาภิกต tum ปัจจุบันนี้ สามารถใช้ใน
 ความหมายเป็นกรรมวาจากได้ ถ้านำไปใช้ร่วมกับกริยาบางตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับรูป
 กริยากรรมวาจากของ ✓ śak 'อันเขาสามารถ' หรือใช้ร่วมกับกริยาภิกตอศิตกาลกรรม
 วาจากต่อไปนี้ คือ ārabdha, nirūpita, yukta เป็นต้น

(Ibid., p. 195.)

✓ jīva 'มีชีวิต'

śakyam jīvayitum hyeṣa bālo varṣasātāirapi/

MBh.12:152:76

✓ tark 'คิด'

devāu vā mānuṣāu vā tāu na tarkayitumutsahe//

R.3:19:16

✓ tul 'ตั้ง'

na sa śakyastulayitum vyasanāih puruṣarṣabhah/

R. 5:37:15

✓ tyaj 'ตละ'

nārhasa mām sahasrākṣa drumam tyājayitum cirāt/

MBh.13:5:26

✓ drś 'เห็น'

kimu lokāntaragatān rājño darsayitum sutān//

MBh.15:29:40

✓ bhakṣ 'กิน'

nāicchanta tam bhaksayitum pāpakarmānamityuta/

MBh.12:172:20

✓ muc, mokṣ 'ปล่อย, หลุด'

yadā, cāpi na śaknoti raṣtram mokṣayitum nrpa/

MBh.9:41:19

✓ yat 'พยายาม'

mām cāsmāi prayato bhūtvā niryātayitumarhasi/

R.5:21:22

✓ rādh 'สำเร็จ'

tvamārādhayitum śakto nānyaḥ kaścana vidyate//

MBh.1:76:15

✓ lubh 'โลภ'

tam pralobhayitum deva gacchāma sahitaḥ vayam//

MBh.5:9:14

✓ vañc 'คดโกง'

dāivam puruṣakāreṇa ko vañcayitumarhati/

MBh.3:179:27

✓ vid 'รู้'

rāmasya priyabhāryasya na nivedayitum kṣamam//

R.5:13:18

✓ vrt 'หมุน, เป็นไป'

yajyam pāitāmahaṃ vīra nivartayitumarhasi/

R.1:41:23

✓ śubh 'ตลกแต่ง'

prabhātāṃ rajanīm drṣtvā cakre śobhayitum purīm/

R.2:6:10

✓ śvas 'หายใจ'

samāśvāsayitum cāpi kṣatriyā nihateśvarāh//

MBh.14:66:5

✓ sad 'นั่ง'

nātyāsādayitum tāta rāmāntakamihārhasi//

R.3:37:17

✓ srj 'ปลดอย, สรจ'

tad prasīda na māmārtām visarjayitumarhasi/

MBh.3:46:44

✓ sthā 'ยืน, ตั้งอยู่'

na hyenamāicchat pramukhe soteh sthāpayitum rane//

MBh.7:182:29

✓ han 'ฆ่า'

tannārhattha kratusraddhām vyāghādayitumadya tām//

MBh.1:222:28

asūya- 'วิษยา'

śrṇu samjaya sarvam me na cāsūyitumarhasi//

MBh.1:1:142

khaṇḍaya- 'ทำลาย'

cirārjitam tu necchāmastapah khaṇḍayitum vayam//

R.3:10:14

mantraya- 'ปริกษา'

āmantrayitumārebhe caranāvupagrhya ca//

R.2:113:18

rūpaya- 'แสดง'

rākṣasīm puruṣavyāghra virūpayitumarhasi//

R.3:18:20

varṇaya- 'ระพายสี, เล่า'

tanna varṇayitum śakyamiti bālatayāsyā te//

R.7:35:17

6.5.2 Gerund

ปัจจัยที่ใช้สร้างอภยกริยาชนิดนี้ โดยมากจะเรียกกันว่า tvā ปัจจัย ไหลลง โดยตรงกับธาตุหรือเคากริยาชั้นที่สอง อันที่จริง tvā นั้นก็คือรูปวิภคิตที่ 3 ของนามกิตกที่ ลง, tu ปัจจัยนั่นเอง กิตก tvā ปัจจัยนี้มีความหมายเป็นอดีตแสดงว่าเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นก่อนหน้าเหตุการณ์ที่นำมาเปรียบซึ่งจะแสดงควยกริยาแท้ของประโยค กิตกชนิดนี้จะใช้ประกอบค่านามที่แสดงผู้กระทำกริยานั้น ๆ ไม่วานามนั้นจะอยู่ในวิภคิตใด

ในภาษาชั้นหลัง ปัจจัยที่ใช้สร้าง Gerund มีสองรูป คือ tvā และ ya โดยมีหลักกว้าง ๆ ว่า หากเคากริยาที่จะลงปัจจัยนี้เป็นธาตุเคียว หรือกริยาชั้นที่สอง ชั้นที่สาม ที่ปราศจากอุปสรรคนำหน้าแล้วให้ใช้ tvā ปัจจัย แต่ถาเคากริยาเหล่านั้นมีอุปสรรคควย (หรือบางครั้งมีวิเศษณ์หรือนามศัพท์บางตัวที่เป็นขอยกเว้น มาข้างหน้า) ไหลลง ya ปัจจัยแทน ดังตัวอย่าง Gerund ของกริยากริรตและกริยานามต่อไปนี้

✓ an 'หายใจ'

ānayitvā kuruśreṣṭho brāhmaṇebhyaḥ prayacchātu/

MBh.15:13:12

✓ arc 'ส่องแสง, สรรเสริญ'

tamarcayitvā dharmātma śraṣṭadrṣṭena karmaṇā/

R.1:66:2

✓ kram 'ก้าว'

tayoḥ senāmatikrāmya kṛcchrādiva dhanamjayah/

MBh.7:99:2

✓ kṣam 'อภัพ'

kṣamayitvā tu kāuravyam ranāduttaramāgatam/

MBh.4:68:67

✓ kṣal 'ไหล'

gātrāṇi vāsasī cāiva prakṣālyā salilena sā//

MBh.4:24:12

✓ kṣubh 'สั่น'

prakṛtiṃ puruṣam cāiva kṣobhayitvā svatejasa/

MBh.13:14:6

✓ chad 'ปกปิด'

ācchādyā ca mahābāhurdhanatrṣṇāmapānudat/

MBh.14:62:4

✓ jan 'เกิด'

tataḥ sā janayitvā tau visastā matsyaghātinā//

MBh.1:63:65

✓ jñā 'ज्ञ' .

abhyānujñāpya sītām ca jagāma svam niveśanam//

R.2:4:45

✓ tras 'ตกใจ', ✓ pat 'นึก'

sa taṃ samutpāṭya khamutpapāta vitṛāsyā lokān

sasurāsurendrān/

R.6:74:68

✓ dru 'ดึง'

vidrāvya ca kurūn sarvāmstāṃsā hatvā padānugān/

MBh.9:26:41

✓ dham, dhmā 'เป่า'

tataḥ pradhāpya jalajaṃ bherīśatasamasvanam/

MBh.7:132:27

✓ pā 'ดื่ม', ✓ plu 'ลอย', ✓ śvas 'หายใจ'

āśvāsyā pāyayitvā na pariplāvya ca vājinaḥ//

MBh.4:67:19

✓ phal 'ผล'

utphālya vipule netre tatastāmidamabravit/

MBh.1:152:16

✓ ruh 'ขึ้น'

rathe subhadramadhiropya bhāvinīm yudhiṣṭhirasyānumate

janārdanaḥ/

MBh.14:52:55

✓ laks 'ลึงเกิด'

śrāntam cāinam samālakṣya jñātvā dūre ca
sāindhavam/

MBh.7:99:34

✓ lok 'มองดู'

vivaram sūkṣmamālokya jyām ciccheda kṣureṇa ha/

MBh.4:59:6

✓ vah 'พาไป'

vāhayitvā kumārāmstāñjalakriḍāgatāmstadā/

MBh.1:127:52

✓ viś 'เข้าไป'

svayam niveśyāpratimam mahātmā puram
mahādevapuraprakāśam/

MBh.3:23:11

✓ vrj 'ปิด'

varjayitvā virūpākṣam bhaganetraharām haram//

MBh.1:220:8

✓ śr 'อาศัย'

śrapayitvā paśūnanyān vidhivat dvijasattāmāh/

MBh.14:89:1

✓ saj 'แฉวน'

sajjayitvā rathān kecid yathāmukhyam visāmpate//

MBh.9:25:13

✓ sūd 'จู้ด'

sūdayitvā tu tam śatrum vikrāntam dundubheḥ sutam/

R.4:10:22

✓ stabh 'หยุค'

yadāśroṣaṃ śrāntamekaṃ śayānam hradam gatvā

stambhayitvā tadambaḥ/

MBh.1:1:209

ganaya- 'นั'

ganayitvā yathoktāni tāvāntyeva phalāni tu//

MBh.3:72:24

cūrṇaya- 'นค'

asurāiḥ surāyāṃ bhavato'smi datto hattvā dagdhā

cūrṇayitvā ca kāvya/

MBh.1:76:55

miśraya- 'นค'

mṛttikāṃ miśrayitvā tvam lepam kuḍyeṣu dāpaya//

MBh.1:143:10

mṛgaya- 'ลา'

mṛgayitvā bahūn grāmaṃ rāṣṭrāṇi nagarāṇi ca//

MBh.4:25:5

yoktraya- 'นค'

bāhubhyāṃ yoktrayitvā tam balavān pāṇḍunandanah/

MBh.1:153:32

(ā) līngaya- 'กอดรัด'

svapsyase gāṃ samālīngya durlabhāṃ pramadāmiva//

R.3:30:7

sāntvaya- 'ปลอบ'

ityuktva vacanam sūtam sāntvayitvā punaḥ punaḥ/

R.2:52:65

อย่างไรก็ดี ในสมัยมหากาพย์มีการประกอบ Gerund ที่ไม่ดำเนินไปตามกฎนี้อยู่มากพอสมควร คือ จะมีธาตุเดียวและเคากริยาชั้นที่สองที่มีได้มีอุปสรรคนำหน้า ลง ya ปัจจุบันอยู่ในนอ ในทำนองกลับกัน ธาตุหรือเคากริยาชั้นที่สองที่มีอุปสรรคนำหน้าแล้ว ลง tvā ปัจจุบันยังมีจำนวนมากกว่า ส่วนใหญ่ของปรากฏการณ์ทั้งสองข้อนี้นี้มักจะเป็นกับเคากริยากริธา เช่น

✓ āp 'บรรลุ'

tatra yūyam karma kṛtvāviśahyaṃ bahūnanyān vidhanam
prāpayitvā// MBh.1:196:25

✓ klp 'พร้อม'

saṃkalpayitvā trīn pindān svenāivā vidhinā prabhuh/
MBh.12:345:16

✓ khyā 'เห็น'

vyākhyānayitvā vyākhyānameśamācaksva pṛcchataḥ//

MBh.12:66:1

✓ jval 'ลุกไหม้, คัดไฟ'

tataḥ prajvalayitvāgniṃ tāvubhāu harirākṣasāu/

R.7:34:42

✓ ruh 'ขุ่น'

āropayitvā dharmātma pūrayāmāsa vīryavān/

R.1:67:17

✓ vid 'รู้'

nivedayitvābhijñānam pravṛttim ca nivedya ca/

R.1:1:74

✓ vṛt 'หมุน, เป็นไป'

samvartayitvā tat karma tatrāivāntaradhīyata//

R.1:16:24

✓ sad 'นั่ง'

prasādayitvā vakṣyāmi yannah kāryam dvijottamāh//

MBh.1:222:30

✓ srj 'ปล่อย, สร้าง'

visarjayitvā gaccheti svasti te'stviti ca prabhuh//

R.7:82:19

✓ sthā 'ยืน, ตั้งอยู่'

sthāpya rājñe mama sutam kṛtvā rāmam vanecaram/

R.2:14:22

เท่าที่ไถ่กล่าวมานี้ คือลักษณะการสร้างและก้าวไร้กึกกัและตัทธิตินสมัย